

Holler László

Mi a jelentése az Ómagyar Mária-siralom *ualallal* szavának?

1. Bevezetés

1.1. A jelen publikáció tárgya egyetlen szó, amely az egyik legkorábbi magyar nyelvű szövegméleinkben bukkan fel, s jelentésének megállapítása a nyelvemlék felfedezése óta eltelt közel száz év folyamán a magyar nyelvtörténet kutatóinak mindeddig nem sikerült. A célom, hogy megadjam a megoldást, és ezt elegendő bizonyítékkal támasszam alá.

A szövegmélek az úgynevezett Ómagyar Mária-siralom, amelyet egy, a 13. század második felében készített, védőborító nélküli pergamenkódex legutolsó lapjának külső oldalára jegyeztek fel, folyóírással, kb. 2 mm magasságú betűkkel. Később egy másik kódexszel együtt kötötték be, s ma e két egykori kódex kolligátuma alkotja az ún. Leuveni kódexet. Így a magyar nyelvű Siralom e latin nyelvű liturgikus kódexkolligátum közepe táján, a 134. lap hátoldalán maradt fenn.

A szövegméleket 1922-ben fedezték fel, és 1923-ban publikálták.

Az Ómagyar Mária-siralom fennmaradt másolatát a 13. század végén készítették. A szöveg elemzése és összevetése a többi korai nyelvemlék archaizmusaival arra utal, hogy a költemény eredetije valószínűleg 1200 és 1225 között készülhetett, így a harmadik legkorábbi magyar nyelvű szövegmélek.¹ A nyelvemléket a szakirodalom az általánosan használt ÓMS rövidítéssel említi.

1.2. A vizsgálatunk tárgyát képező rejtélyes szó betűsora „ualallal”; a szókezdő *u* alakú betű az egykori bilabiális zöngés réshang, a $[β]$ jele, amely ma $[v]$ -ként hangzik. Az *a*-val jelölt magánhangzók hangértéke kérdéses lehet, de a szó feltehető morfológiai alkata alapján a második *a* betű az igéből névszót képező *-ál* képző vokálisa, ezért ezt az $[á]$ hang jelének tekintjük. A szó végén bizonyosan a *-val*, *-vel* eszköz- és társhatározó rag hasonult alakját jelöli a *-lal* végződés, ebből következik az a feltételezés, hogy a vizsgált szó mai kiejtése $[valállal]$.

Holler László (1958) – tudományos kutató, Budapest, hollerl@freestart.hu

¹ Holler László: *Legkorábbi szövegméleink keletkezési idejéről és az Ómagyar Mária-siralom kyniuhhad kifejezésének új értelmezéséről*. Erdélyi Múzeum 77(2015). 117–134. A datálás táblázata a 123. oldalon. Ez összhangban van Benkő Lorándnak a datálás kérdésében tett legkésőbbi megnyilatkozásával, amely kevésbé ismert: Benkő Loránd: *Néhány filológiai probléma az Ómagyar Mária-siralom körül*. = Béládi Miklós – Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *A magyar vers*. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Bp. 1985. 24–27.

A szó a költemény 10. versszakában található, annak négysoros tagolásával a második sor végén áll. 1980-ban megjelent nagy ívű monográfiájában Benkő Loránd ekképpen vezette be e versszak első két sorára vonatkozó elemzését: „Ez a két verssor az ÓMS.-nak kétségkívül legréjtélyesebb része mind grammatikailag, mind lexikailag. Nézetem szerint a ... *ualallal*-al nem tudott eddig egyetlen magyarázó sem a valószínűségnek viszonylag szerényebb fokán is megbirkózni. Nem áltatom sem magamat, sem másokat azzal, hogy az eddigi kísérletezőkkel szemben én a megoldáshoz közelebb tudok férközni.”²

A kérdés problematikusságát jól érzékelteti, hogy történeti-etimológiai szótárunk legújabb kiadásának 1995-ben megjelent kötetében három (!) lehetséges jelentést ad meg a szó ezen egyetlen előfordulása számára, kérdőjellel jelölve mindegyiket.³ Három opció nyitva hagyása az értelmezés bizonytalanságának szokatlanul magas szintjét mutatja, és feltehetően abszolút rekord egyetlen regisztrált előfordulásra a magyar nyelv etimológiai szótárában.

1.3. Jelen publikációm második azoknak a sorában, amelyekben a legkorábbi szövegemlékeink meg nem értett, félreértett vagy bizonytalan jelentésű szavainak, esetleg kifejezéseinek vagy szövegrészeinek a vizsgálatával szándékozom foglalkozni és jelentésüket illetően konkrét megoldást javasolni vagy legalábbis a problémához érdemben hozzászólni.

Az első ilyen témájú publikációm az *Erdélyi Múzeumban* 2015-ben jelent meg, akkor az Ómagyar Mária-siralom „kyniuhhad” betűsorát elemeztem. Megállapításom szerint ez a betűsor valójában egymáshoz nagyon közel, szóköz nélkül leírt két szót foglal magába: értelmező átírása tehát „kyn iuhhad”, és jelentése ’kín enyhül’.⁴ Ez a megoldás élesen különbözik minden korábban felvetődött elképzeléstől. A közleményben igyekeztem elegendő nyelvi anyagot prezentálni ahhoz, hogy a megoldási javaslatom meggyőző legyen, viszont az ebből fakadó nyelvtörténeti eredményeim ismertetése messze túlhaladta volna a publikáció terjedelmi kereteit.

1.4. A jelen közlemény tárgya tehát az ÓMS *ualallal* szava. A 2. fejezetben megadom a vizsgálatunk tárgyát képező szó szöveggörnyezetét, és ismertetem Benkő Loránd véleményét a versszak értelmezéséről. Ezenkívül foglalkozom a versszak latin mintájával; megadom korábban publikált magyar fordításait és az általam javasolt, ezektől különböző fordítását.

A 3-4-5. fejezetben a szó – és ehhez kapcsolódóan a versszak – kutatástörténetét tárgyalom.

Olyankor, amikor egy probléma megoldására az általam javasolt megoldás valamilyen formában már felmerült a szakirodalomban, – még ha az feledésbe merült is⁵ –, akkor a kutatástörténeti összefoglaló fontos célja azon kutatók munkájának az elismerése, akik a helyesnek bizonyult elgondolást korábban kidolgozták, képviselték, vagy hozzájárultak annak eléréséhez. Némileg eltérő a helyzet, amikor az általam javasolt megoldás alapvetően

² Benkő Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Bp. 1980. 345. Erre az alapvető fontosságú monográfiára a továbbiakban „Benkő 1980.” formában fogok hivatkozni.

³ Benkő, Loránd (Hrsg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. I–II. Bp. 1993, 1995. Mutató. Bp. 1997. A *valál* szóról: 2: 1600.

⁴ Holler László: *Legkorábbi szövegemlékeink keletkezési idejéről és az Ómagyar Mária-siralom kyniuhhad kifejezésének új értelmezéséről*. Erdélyi Múzeum 77(2015). 117–134. A megállapítás a 129. oldalon.

⁵ Ilyen esetre mutat példát Holler László: *Anonymus és „Kleopátra városa”*. – *A 800 éves Anonymus-geszta*. Helynévtörténeti Tanulmányok 8(2012). 61–79.

különbözik minden korábbi elképzeléstől. Ez a helyzet ugyanis mind a most vizsgált szó, mind az ÓMS korábban vizsgált *kyniuhad* adata esetében. De ilyenkor is fontos funkciói vannak egy kutatástörténeti összefoglalónak. A korábbi megoldási elképzelések révén az olvasó mélyebben megismeri a problémát, és azt szélesebb összefüggésbe tudja helyezni. Ezen túlmenően, az egyetlen problémára adott válaszok egy több évtizeden átívelő tablót mutatnak a nyelvtörténeti kutatások módszertanáról és magukról a kutatókról. A jelen példa esetében külön fejezetben ismertetem Benkő Loránd megállapításait, mivel az ő elemzése és irányki-jelölése még akkor is roppant jelentős, ha a megoldást nem is adja meg. Alkalmam lesz arra például, hogy rámutassak olyan fontos észrevételekre, melyek a Siralom legelső elemzőinek éles szemét dicsérik, de a későbbi szakirodalom már megfeledezett ezekről, és a feledés homályába merültek.

A *ualallal* szó jelentését illetően az általam javasolt megoldást a 6. fejezetben közlöm.

A 7-8-9. fejezetben az elgondolásomat alátámasztó forrásadatokat tárom az olvasó elé.

A 10. fejezetben tárgyalom a versszakkal kapcsolatos további kérdésekre, problémákra vonatkozó megoldásaimat, és itt adom meg a vizsgálatok alapján levonható következtetéseket. Ezek között van a versszak általam javasolt szövegekövető és mai megfogalmazású értelmezése, a korábbi értelmezési javaslatok értékelése, valamint a versszak művészi értékeinek számbavétele.

Az itt tárgyalt vizsgálataimból fakadó és már elvégzett nyelvtörténeti elemzéseimre csupán vázlatosan utalok, részben a 9.4., részben a 10.10. alfejezetben.

1.5. Felvetődik a kérdés, mely célok motiválják az ilyen irányú vizsgálatokat? Érdemesnek tartom számba venni őket.

– Mindenekelőtt azt említem meg, hogy alapvető feladatnak tartom fennmaradt szöveg- emlékeink hibamentes hipotetikus eredetijeinek megállapítását. A következő nehézségekről van szó. A Halotti beszéd és könyörgés betűinek azonosítása gyakorlatilag problémamentes, az Ómagyar Mária-siralom szövege ugyan nem ennyire könnyen, de lényegében szintén kibetűzhető, mindamelllett másolási hibák előfordulnak benne. Ellenben a Königsbergi szalagok által „fenntartott” szövegek kibetűzése-kikövetkeztetése jelentős kutatói feladat.⁶ Így a szövegeink meg nem értett, illetve problematikus szavait illetően ki kell deríteni, vajon a korunkra jutott másolatban olvasható betűsor értelmezhető-e a szövegbe jól beleillő módon, avagy elkerülhetetlen a betűhibák, másolási tévesztések, kihagyások feltételezése. Ilyen elemzések segítségével rekonstruálható egy szövegemlék hipotetikus eredetije.

– Kétségtelenül vonzóvá teszi ezeket a kérdéseket a megoldatlanságuk. E problémás szavak és kifejezések esetében sok évtizede ismert és a magyar nyelvtörténet számára igen fontos szövegekről van szó, s a hosszú időn keresztül fennálló megoldatlanságuk a probléma nehézségének is a fokmérője.

– Természetesnek mondható elvárás a magyar nyelvtudománytól, hogy legkorábbi nyelv- emlékeink szövegében minden egyes szó, minden morfológiai egység jelentését, szerepét lehetőleg pontosan azonosítani tudja.

⁶ Lásd Holler László: „Ki miatt ördögök szörnyülének és csodálkodván úgy szólának” – Kronológia és szövegrekonstrukció: a 120 éve felfedezett Königsbergi Szalagok alapkérdéseiről. Nyelvtudományi Közlemények 109(2013). 267–336.

– Ha egy nyelvemlék szövegének bizonyos szavait nem értjük vagy félreértjük, akkor olyanféle helyzet áll elő, mintha egy általunk csak többé-kevésbé ismert idegen nyelven írt szöveget értelmeznénk: bár kiderül, hogy nagyjából miről van szó, de meghatározó fontosságú részletek rejtve maradhatnak. A csak hézagosan megértett szöveg alapján téves benyomásunk alakulhat ki az alkalmazott szavaknak és a megfogalmazásnak archaikus vagy éppen a maihoz hasonló jellegéről, sőt, lényegesen eltérhetnek a szövegemlékből levonható egyes nyelvtörténeti következtetések is. Téves benyomásunk keletkezhet a megszövegezés könnyedsége vagy nehézsége tekintetében, a mű irodalmi értékéről és általánosságban a művelődéstörténeti háttér vonatkozásában.

Példaképpen emlékeztetnék a „kyniuhad” betűsor „megfejtési próbálkozásai”, azaz értelmessé tétele érdekében végzett erőfeszítések során felvetett elképzelésekre: mennyire más benyomást kelt, ha egy roppant nehézkes, nyakatekert szóhasználatú részlet áll előttünk, vagy a kontextusba könnyedén belesimuló és abba nyelvtanilag is jól illeszkedő kifejezés.

– Egy-egy ilyen probléma megoldása igen messzire vezető jelentéstörténeti és etimológiai vizsgálatok kiindulópontja lehet. Ez történt a fentiekben említett s a most tárgyalandó esetben is. Ezeknek az eredményeimnek a tárgyalása mind a múltkori, mind a jelen esetben terjedelme és összetettsége okán külön publikációkat kíván – amelyeket reményeim szerint belátható időn belül közzétehetek.

1.6. A magyar nyelvészeti szakirodalomban általános eljárás, hogy az idézett műre történő hivatkozást rövidített alakban, íves zárójelen belül a törzsszövegbe illesztik és a rövidítéseket a dolgozat végi irodalomjegyzékben értelmezik pontos bibliográfiai leírással. Ez eltér a tudományos publikációk szokásos eljárásától, – amelyet az *Erdélyi Múzeum* is követ –, amelynél a hivatkozások lábjegyzetbe kerülnek; a többször idézett művek többnyire csak az első említésükkor szerepelnek részletes leírással, a későbbiekben visszautalás történik az első említésre.

Magam az *Erdélyi Múzeumbeli* publikációimban ezt az általánosan használt, lábjegyzetes eljárást követem. Ezen belül a könnyebb olvashatóság és helykímélés céljából az alábbi megoldásokkal élek:

– A magyar nyelvtörténeti szakirodalomban gyakran említett szótárakra helyenként a szövegben is szokásos rövidítésükkel hivatkozom, ezek a következők:

EMSzT = Szabó T. Attila (gyűjtötte): *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Főszerk. I–VII. Szabó T. Attila, VIII–XI. Vámszer Márta, XII. Kósa Ferenc, XIII–XIV. Fazakas Emese. I–XIV. Bp.–Bukarest–Kolozsvár. 1975–2014.

EWUng = Benkő, Loránd (Hrsg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. I–II. Bp. 1993, 1995. Mutató. Bp. 1997.

NySz = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond (szerk.): *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. I–III. Bp. 1890–1893.

OkI Sz = Szamota István – Zolnai Gyula: *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Bp. 1902–1906.

TESz = Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3. Bp. 1967, 1970, 1976. 4. Mutató. Bp. 1984.

ÚMTSz = B. Lőrinczy Éva (szerk.): *Új magyar tájszótár*. I–V. Bp. 1979–2010.

– A magyar nyelvű kódexek faksimilét, illetve a latin forrásszöveget is tartalmazó kiadásaira a közlemény szövegén belül is, a kódex megnevezését és a kiadás jellemzőjét is mutató rövidítéssel hivatkozom: az első K (= kódex) után álló FK a faksimile kiadás, a KK a kétnyelvű kiadás rövidítése. A jelen publikációban szereplő, magyar kódexekből származó idézetek forrásai a kiadások rövidített alakjával és teljes bibliográfiai adataival a következők:

CzechKFK = *Czech-kódex 1513*. Közzéteszi és a jegyzeteket írta N. Abaffy Csilla, a bevezetést írta N. Abaffy Csilla és Csapodi Csaba. Bp. 1990. /Régi magyar kódexek 4./

FesteticsKFK = *Festetics-kódex, 1494 előtt*. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: N. Abaffy Csilla, Bp. 1996. /Régi Magyar Kódexek 20./

GömörKFK = *Gömör-kódex, 1516*. Közzéteszi és a bevezetést írta: Haader Lea, Papp Zsuzsanna, Bp. 2001. /Régi Magyar Kódexek 26./

KrizaKFK = *Kriza-kódex, 1532*. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: N. Abaffy Csilla, Bp. 1988. /Régi Magyar Kódexek 5. /

LázárKFK = *Lázár Zelma-kódex. XVI. század első negyede*. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: N. Abaffy Csilla. Bp. 1992. /Régi Magyar Kódexek 14./

PozsonyiKFK = *Pozsonyi Kódex 1520*. Közzéteszi: Abaffy Csilla, Abaffy Erzsébet, Madas Edit. Bp. 2004. /Régi Magyar Kódexek 29. /

ThewrewkKFK = *Thewrewk-kódex, 1531*. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Balázs Judit és Uhl Gabriella. Bp. 1995. /Régi Magyar Kódexek 18./

WinklerKKK = *Winkler-kódex 1506*. A nyelvemlék hasonmása, betűhű átírata és latin megfelelői, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi: Pusztai István, Bp. 1988. /Codices Hungarici 9./

A legkorábbi, korunkra jutott magyar nyelvű kéziratos könyvre a felfedezőjére és megőrzőjére emlékeztető, Toldy Ferenc által adott „Ehrenfeld-kódex” megnevezéssel hivatkozom.

1.7. A magyar nyelvi szövegemlékek átírása során azt az elvet követem – amelyet korábbi publikációimban is alkalmaztam –, hogy egyértelműen azonosítható hangértékű karakterek esetében nem törekszem az egyes kéziratokban használt betűformához hasonló alakú nyomtatott karakterek használatára. Ennek oka, hogy bármely nyomtatott átírás csak megközelítőleg „másolja le” a kéziratot, és semmiképp nem helyettesítheti a faksimile vagy digitális másolat funkcióját. Korai szövegemlékeink, az első biblafordítás, valamint korai kódexünk szövegének átírása során a jelen közleményben – és általában – az alábbi megoldásokat alkalmazom:

- a speciális alakú r betű helyett a modern r betűt használom;
- a speciális alakú s betű helyett a modern s betűt használom;
- a speciális alakú z betű helyett a modern z betűt használom, – abban az esetben, ha mellékjellel van ellátva, akkor a modern karakter azonos mellékjeles alakját használom, pl. ž;
- az ő hang jelölésére alkalmazott jelölések, így az alul vesszővel kiegészített o betű (o) helyett az ö betűt használom;
- az egyéb mellékjeleket a kéziratokhoz alkalmazkodó módon jelölöm, például ğ, ý, ŷ stb.

2. Az Ómagyar Mária-siralom *ualallal* szavának szövegkörnyezete és a versszak latin mintája

2.1. Az Ómagyar Mária-siralom *ualallal* szava a másolat 27–29. soraiban olvasható 10. versszakban fordul elő. A legpontosabbnak tekinthető, nyomtatásban megjelent átírás alapján a versszak az alábbi (ferde vonal az egyes verssorok végét, kettős ferde vonal a versszak végét jelöli):⁷

Tuled ualmun / de num ualallal / hul yg kynzassal / fyom halallal. //

Benkő Loránd bizonyosnak tartja, hogy a „ualmun” betűsor téves lejegyzés, s az eredeti szövegben vagy *ualnum*, vagy *ualnam* állt. Másfelől elképzelhetőnek, de semmiképpen sem bizonyosnak gondolja, hogy az első sor végéről a másolás során elmaradt az állítmány (*kell*), amint azt először Négyesy László, majd Mészöly Gedeon feltételezte.⁸

2.2. A versszak szövegkövető értelmezése Benkő Loránd szerint a következő:⁹

Töled válnom / de nem valállal / hol így kínzassál, / fiam, halállal //

Lehetőségként Benkő említi a *válnom* helyett a *válnám*, a *valállal* helyett a *válállal* szóalakokat.

A versszak mai megfogalmazású értelmezései Benkő Loránd szerint az alábbiak. Alapváltozat:

– Töled el kell válnom / de nem ily szörnyű valósággal [?] / amikor így kínoznak, / fiam, halállal. //

Az első három sor esetében Benkő mellékváltozatokat is megad:

– Mellékváltozat az első sorhoz: Töled elválnám /

– Mellékváltozat a második sorhoz: de nem ily szétszakítással [?] /

– Egyenértékű másik változat a harmadik sorhoz: hogy így kínozzanak, /

A második sor esetében a mindkét változatban jelentkező sorvégi kérdőjelek mutatják, hogy a *ualallal* szónak mind a 'valósággal', mind a 'szétszakítással' történő értelmezését Benkő kétségesnek tartja.

2.3. A magyar költemény latin mintája a számos kódexben fennmaradt *Planctus ante nescia*, amely egy változatának szövegét maga a Leuveni kódex is tartalmazza, a 199. lapjának előoldalán.¹⁰

Amikor 1942-ben Mészöly Gedeon közzétette „*Az Ó-magyar Mária-siralom*” *betűjének értelmére vezérlő kalauz* című munkájának első és második fejezetét a *Nép és nyelv* című folyóiratban, akkor ebben helyet kapott „A Löweni Codex latin planctusának szövege mai helyesírással” (a 158–160. oldalon), továbbá „A Löweni Codex latin planctusának szolgai prózai mai magyar fordítása” (a 160–162. oldalon). Ezek alapján a *Planctus* 8. versszakának 4–5. sorai: „Morte beate separar a te, / Dummodo nate nunc crucieris”; ennek Mészöly által adott magyar fordítása: „Halállal boldogan választatnám el tetöled, / Mikor, fiam, most kínoztatol.”¹¹

⁷ E. Abaffy Erzsébet (közvetési): *Korai kis szövegemlékeink újabb olvasata*. Magyar Nyelv 86(1990). 124–127. A versszak a 126. oldalon található.

⁸ Benkő 1980. 345–346.

⁹ Benkő 1980. 60, 61.

¹⁰ Gragger Róbert: *Ómagyar Máriasisiralom*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 19.) Bp. 1923. 9.

¹¹ Mészöly Gedeon: *Az „Ó-magyar Mária-siralom” betűjének értelmére vezérlő kalauz*. 1. rész. *Nép és nyelv* 2(1942). 155–176.

1982-ben publikált cikkében Martinkó András rámutat arra, hogy a Leuveni kódexbeli *Planctus*-ban a *separor* alak kivételes a szokásos *separer*-rel szemben; – az általa akkor ismert hús kéziratból mindössze kettőben fordul elő –, továbbá a *nunc* elírás a *non* helyett.¹²

Martinkó közlése szerint a *Planctus* illető versszakának tipikus szövege az alábbi:

„Morte beate / separer a te, / dummodo, nate, / non crucieris. //”¹³

A lehetőségeket számba vevő hosszás elemzése során e változat fordítását ekképpen adja meg: szögletes zárójelben értelmező megjegyzésekkel kiegészítve:

„A halállal [= enhalálommal] boldogan / elválasztatnám tőled, / csak hogy [= azzal a feltétellel, hogy] te, szülöttem, / ne gyötörtessél meg.”¹⁴

Elemzése során a következő észrevételt teszi: „Egyetlen lényeges interpunkciós eltérés az első sorban fordul elő, ott ugyanis a *beate* gyakran két vessző közé kerül: „*Morte, beate, separer a te.*” Ez azért fontos, mert az értelmezésben – a *nate* analógiájától is támogatva – esetleg vocativusnak fogható fel: „te boldog [szent, szentséges]” ...”

A vesszők között álló *beate* esetében Martinkó az alábbi következtetésre jut: „A magyar fordító tehát gondolatban valahogy így rendezte át a latin versszakot: „*Beate, separer a te, dummodo, nate, non crucieris morte.*” Szolgai hűséggel lefordítva, valami ilyesféle versszak alakul belőle:” – írja Martinkó András –

„Boldogan válnék meg / tőled, csak hogy / te, szülöttem, ne / kínzassál halálra. //”
vagy

„Te, szent, megválnék / tőled, csak hogy / te, szülöttem, ne / kínzassál halálra. //”¹⁵

Megjegyzem, hogy a V. Kovács Sándor által szerkesztett, *A magyar középkor irodalma* c. gyűjteménybeli változatban vesszők között áll a *beate*; a szövegközlés Martinkó András munkája.

Még ehelyütt szeretném megemlíteni, hogy Martinkó 1988-ban megjelent könyvében alapvetően a magyar nyelvű Siralom e versszakának harmadik sorára alapozva próbálja meg rekonstruálni azt a *Planctus*-variánst, – a tipikustól eltérő, extrém változatok segítségével –, amely fordításaként jöhetett létre a magyar költemény illető sora.¹⁶

A Vizkelety András által 1986-ban publikált *Planctus* szövegében vessző áll a *beate* szó előtt és után: „*Morte, beate, / separer a te, / dummodo, nate, / non crucieris. //*”¹⁷

A latin *Planctus*-t követi Vizkelety András és Vekérdi József magyar fordítása, ennek a megfelelő versszaka így szól: „Halállal boldogan / választatnám el tőled, / semhogy, fiam, / te kínzassál. //”¹⁸ Ezt a latin változatot és magyar fordítást közölte Tarnai Andor és Madas Edit az 1992-ben megjelent szöveggyűjteményben.¹⁹

¹² Martinkó András: *A vak tyúk szemet keres*. Magyar Nyelv 78(1982). 38–47. A 40., illetve a 41. oldalon.

¹³ Martinkó (a 12. jegyzetben *i. m.*) 40.

¹⁴ Martinkó (a 12. jegyzetben *i. m.*) 42.

¹⁵ Martinkó (a 12. jegyzetben *i. m.*) 40, 42.

¹⁶ Martinkó András: *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében*. (Irodalomtörténeti Füzetek 117.) Bp. 1988. 133–136.

¹⁷ Vizkelety András: „*Világ világa, virágnak virága ...*” [*Ómagyar Mária-siralom*]. Bp. 1986. A 19. oldalon a 7/b. versszak.

¹⁸ Vizkelety (a 17. jegyzetben *i. m.*) A 22. oldalon a 7/b. versszak.

¹⁹ Tarnai Andor (főszerk.) – Madas Edit (szerk.): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Bp. 1992. 322–325.

Magam az alábbi interpunkciójú latin versszakot veszem alapul:

„Morte, beate, / separer a te, / dummodo, nate, / non crucieris. //”

Ezt az alábbi módon ültetném át magyarra:

A halál, áldottam, / válasszon el tőled, / csak hogy te, szülöttem, / ne kínoztassál meg. //

A latin előkép ismerete és annak értelmezése lényeges segítséget adhat a magyar fordítás pontos értelmezéséhez.

3. A *ualallal* szó kutatástörténete 1923-tól 1980-ig

Mielőtt ismertetném az Ómagyar Mária-siralom *ualallal* szavának értelmezésére tett eddigi próbálkozások történetét, szükséges vázlatosan felidézni, hogy a legkorábbi magyar bibliafordításoktól kezdődően időről időre előfordultak *valál*, – később *velál* vagy *vellál* alakú – szavak magyar nyelvű szövegekben. Az első bibliafordításbeli *valal*-előfordulások jelentése ’birtok’ volt, s ezeket a helyeket a Károli-féle fordítás már a *jószág*, *marha* vagy *birtok* szavakkal értelmezte.

A *Magyar nyelvtörténeti szótár valál* szócikkében említett példákat két jelentés alatt sorolja fel. Az első a ’possessio, besitz’ azaz ’birtok, jószág’, a második a ’pagus, vicus, oppidum; ortschaft, stadt, dorf’, azaz ’falu, helység’. De e második jelentéscsoportban olyan idézetek is előfordultak 16. századi szövegekből, amelyek alapján az a benyomása keletkezhetett az olvasónak, hogy a szó ’bíró’-t is jelenthetett.²⁰

Nézzük tehát a *ualallal* szó jelentését illető véleményeket, kezdve az Ómagyar Mária-siralommal foglalkozó legelső tudományos értékű publikációkkal.

3.1. Az első ezek sorában egy figyelemre méltó elemzés, amely a *Napkelet* című folyóirat első évfolyamában, az 1923. évi februári számban jelent meg, melynek kézírata még a nyelvemlék hivatalos, 1923. január 29-i akadémiai beutatása előtt elkészült. A közlemény nem adja meg szerzőjének nevét, szerényen csupán *-rv-* szignóval van ellátva, mégis mindenki „tudja”, hogy ennek szerzője Horváth János, a neves irodalomtörténész volt, – s ennek a szignó sem mond ellent.²¹

A szerző bevezetőjében elmondja a nyelvemlék fölfedezésének történetét, majd sajnálkozással közli: „ezidőszerint csak futólagos értesítéssel szolgálhatunk” az emlékről. Majd „őszinte hálával mond köszönetet” Gragger Róbert berlini egyetemi tanárnak, aki az anyagot rendelkezésére bocsátotta.²²

A szöveggözlés előtt ezt írja a szerző: „A kézirat betűhív másolatát nem tehetjük közzé: az első közlés joga nem bennünket illet. Hogy azonban olvasóink e régi magyar versről legalább megközelítő benyomást kaphassanak, közöljük (baloldalt) a verset, lehetőleg az egykorú *ejtés* szerint. Mellette pedig (jobbról) mai nyelvre tesszük át értelmét.”

A 10. versszak „értelmét mai nyelven” ekképpen közli – elsőként – Horváth János:

„Hogy tőled válnom kell, / De nem valállal (?) / Hal így kínzással / Fiam, halállal. //

²⁰ NySz. 3: 1002. h.

²¹ [Ho]rv[áth János]: *Magyar vers az Árpád-kor végétől*. *Napkelet* 1. (2. füzet) (1923) 189–192.

²² Gragger Róbert „hivatalos” közleményei a *Magyar Nyelv* 1923. évi 1. számában, illetve az *Ungarische Jahrbücher* ugyancsak 1923. évi 1. számában jelentek meg. Mivel a *Magyar Nyelv* szerkesztői lábjegyzetben utalást tettek a *Napkelet* cikkére, így kétségtelen, hogy ez jelent meg korábban.

Horváth János vesszőt tett az előző versszak végére, vagyis összekapcsolta e két versszakot: ez magyarázza a *hogy* kötőszó beiktatását. A *hul*-t '(meg)hal' jelentésűnek, a *kynzassal* szót 'kínzással' – tehát nem 'kínzassal' (!) – értelműnek tartotta.

Figyelemre méltó, amit Horváth ismertetése végén ír a *ualallal* szóról: „tétovázásban vagyunk még ... a 9. és 10. versszak átlépő gondolatmenetére, és a 10.-nek *valállal* szavára nézve. A *valál* (*velal*) szó birtokot, községet jelent a Nyelvtörténeti Szótár adatai szerint. De e helyen, úgy látszik, más, eredetibb jelentésével szerepel. Mint *halál* a *hal* igének, ugyanolyan származéka lehet a *valál* a *val-* (*van*) igének. S talán úgy értendő a szöveg, hogy: nem való, nem illő, nem méltányos dolog, hogy [f]iam meghal. Vagy talán: valósággal, valójában, igazán? Majd kiderítik a nyelvészek” – írja magabiztosan az irodalomtörténész Horváth János, 1923 elején, nagyvonalúan átengedve a feladatot a magyar nyelvtörténet művelőinek.

Felhívom a figyelmet Horváth elejtett megjegyzésére a versszak „átlépő gondolatmenet”-éről. Alig esik szó erről a későbbiekben, erre majd a zárófejezetben visszatérek.

3.2. 1923-ban Gragger Róbert külön magyar és német nyelven tesz közzé roppant alapos, igényes tudományos ismertetést az Ómagyar Mária-siralomról.

A magyar nyelvű közleményében a 27. sorhoz írt jegyzetében megállapítja, hogy „*valmun* nyilvánvaló íráshiba e *h.[elyett]: valnum*”. A 28. sorbeli *ualállal* szóhoz ezt írja: „szójáték. *Valál* a régiségben bírót is jelent (vö. NySz. III, 1002); a hely értelme, úgy látszik: nem bíróval, nem ítélet alapján *hal* meg *fiam*.”²³

A részletesebb német nyelvű publikációjában²⁴ Gragger így fogalmaz e két szóval kapcsolatban:

„*ualmun* offenbar Schreibfehler für *ualnum*, von *dir* zu *scheiden*: *válnom*.”

„*ualallal* Wortspiel. *Valál* bedeutet im Altungarischen Dorf, Besitz und auch Richter also: *jedoch ohne Richter, nicht zu Recht, ungerecht stirbt mein Sohn solchen Tod*‘ sondern: *turuentelen, gesetzwidrig*.”²⁵

Ez utóbbi magyarázata kissé bővebb, mint a magyar nyelvű változatban: bíró nélkül, jogtalanul, igazságtalanul *hal* meg a *fiam*; s ennek alátámasztásaképpen idézi még a költemény következő versszakának első sorából a *turuentelen* szót.

Mit érthetett Gragger a „szójáték”, illetve „Wortspiel” megjegyzések alatt? Érthette a *válnom* és a *valállal* alliterációját, vagy gondolhatott arra is, hogy a költő némileg önkényesen, sajátos, átvitt értelmű jelentésben alkalmazta a *valállal* szót, pusztán a jól egybecsengő rím kedvéért. De gondolhatott mindkettőre is.

A fentiek mellett a német nyelvű közleményben olyan szavakhoz is fűz kommentárt, amelyek a magyar közlemény jegyzeteiből hiányzanak. A 28. sorbeli *hul yg*-hez megjegyzi: „*stirbt so, auf diese Weise*‘, *hal így*.”; vagyis Gragger is '(meg)hal' jelentésűnek tartja a *hul*-t. A 29. sorbeli *fyom*-hoz pedig ezt jegyzi meg: „*wieder eine zeugmatische Inmittstellung mit Z. 28: Tuled ualnum, fyom*.”

²³ Gragger Róbert: *Ómagyar Máriasiralom*. Magyar Nyelv 19(1923). 1–13. Azonos szöveg önálló kiadványként: Gragger Róbert: *Ómagyar Máriasiralom*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 19.) Bp. 1923. Ez utóbbiban az egyébként teljesen azonos szedésű szöveg oldalszámozása eltér a Magyar Nyelv-beli közléstől: a szöveg a 3–15. oldalon van.

²⁴ A tanulmány tartalmilag bővebb, német nyelvű változata: Gragger, Róbert: *Eine altungarische Marienklage*. Ungarische Jahrbücher 3. (Heft 1.) (März 1923.) 27–46.

²⁵ Gragger (a 24. jegyzetben *i. m.*) 38.

Ez egy roppant fontos észrevétele Graggernek; a „wieder”-rel visszautal a 4. sorbeli *sydou* szóhoz tett jegyzetére, ahol említést tett a „zeugmatische Satzform”-ról, zárójelben megemlítve a magyar *terminus technicus* („közölés”) és hivatkozik Horváth Jánosnak a *Nyelvtudományi Közleményekben* megjelent tanulmányára.

A magyar nyelvű közleményében Gragger a 2. sorbeli *syrolmol sepe dyk buol* részlethez tartozó jegyzeteiben megemlíti: „Az állítmány zeugmás közölés formájában nyerte el szórendi szerepét. A közölés jellemző költeményünkre.”; s itt utal Horváth János tanulmányára. Gragger észrevételére majd a 10.5. alfejezetben fogok visszautalni.

A fentiek miatt ezen a ponton tartom szükségesnek, hogy megemlítsem: a magyar költészetben jelentkező stilisztikai eszközről Horváth János 1909-ben publikált egy rendkívüli alapos, terjedelmes tanulmányt.²⁶ Éppen csak a magyar szakirodalomban ekkoriban használt fogalmak bemutatása érdekében idézem két részletét: „Az egész alakzatot közölésnek fogjuk nevezni, mert egyik legjellemzőbb sajátága az, hogy a közös mondatrész közre van fogva azon két, nélküle csonka mondat által, melyek mindegyike értelmi kiegészítésül ő rá szorul. Azt a mondatrészt, vagy mondatdarabot, mely az utórész elején áll s egyúttal az előrész kiegészítésére is szolgál, *sarok*-nak mondjuk, minthogy úgyszólván ezen fordul az értelem úgy az elő-, mint az utórészhez.” A *közölés* szóhoz jegyzetben ezt közli: „*Közölni*: a népnyelvben = közre fogni (pl. a kerékvágást, vagy kátyút a két oldal kerekéi közé ejteni).”²⁷

„Lényeges különbség az ilyen mondatoknak csak két faja közt van: a közös mondatrész vagy úgy, a hogy van, vagy pedig csak némi (alaki, vagy jelentésbeli) módosítással illik a másik ketőre. Az első esetben egyszerűen ellipszisnek fogom nevezni, [...], a másodikban zeugmának.”²⁸

3.3. 1927-ben Négyesy László az Ómagyar Mária-siralom néhány problematikus helyével foglalkozó közleményében²⁹ két oldal terjedelmű – némi indulatot és humort sem nélkülöző – elemzésben tárgyalta a *ualallal* szó és a versszak értelmezését.

Ezt mondja: „A magyar szöveggel szemben jóformán tehetetlenül állunk. Három szóval van baj s még az egész összefüggéssel. A három szó közül a *ualmun*-t egyszerűen el lehetett intézni, íráshiba van benne, olvasása *válnum*. A *hul* szót *hal*-nak magyarázzák (meghal), nem épen szívesen, mert a HB. is csak az *o*-ig megy el a skálán, s az *u*-s alak sehol elő nem fordul másutt. De kénytelen-kelletlen elfogadják ezt a jelentést. A *ualallal* szó okozza azonban a legtöbb fejtörést. Így olvassák: *valállal*.”

Négyesy László elégedetlen a ’bíró’ jelentésű magyarázattal, felsorolja az ennek ellentmondó észrevételeit. Majd felveti a következőket: „Hol a *válnom* igenévhez az ige? Belekezdhetnénk a kombinációkba: a rövid (4 tagú) sor kiegészítést kíván, kimaradt pl. *kell* vagy *esik*-féle szó: „Tüled válnum kell. Tüled válnum esik...”

Majd jön a konklúzió: „a következő két coniecturát ajánlom: A *ualallal* szót így olvasom: *válállal*, a *hul* szót pedig *köll*-nek értem. A **válál* olvasás époly jogos, mint a *valál*. Ez a **válál* a *vál*-ik igének volna a névszói származéka: ’válás, elválás’ esetleg ’elbúcsúzás’[...] A *hul* pedig ’hal’-nak is hibás, épúgy elfogadható a *kül(l)* eltévesztésének is.”

Négyesy László tehát az alábbi értelmezést javasolja:

²⁶ Horváth János: *Egy magyar versbeli mondatképletről*. *Nyelvtudományi Közlemények* 39(1909). 128–161.

²⁷ Horváth (a 26. jegyzetben *i. m.*) 132.

²⁸ Horváth (a 26. jegyzetben *i. m.*) 134.

²⁹ Négyesy László: *Igazításpróbák az Ómagyar Mária-siralom olvasásához*. *Magyar Nyelv* 23(1927). 373–379.

Tüled válnum, / De nem válállal, (= 'rendes válással') / Küll így kinzással, / Fiom, halállal. //

Négyesy László úgy véli, hogy „Így az egész strófának értelme van, minden szó hozzátétele nélkül, egyetlen íráshiba-igazítással”. Továbbá: „Megvan a *válnum*-hoz tartozó ige is: a *köll*-ben; a 2. és 3. sor közt közölés van.” Amit magyarázatának egyetlen, de nem túl súlyos nehézségeként említ Négyesy, az a következő: „Bökkenő mindenestre az, hogy a *kell* igének zártabb (ö) hangzójára inkább a XVI. századtól kezdve vannak adataink; de nem gondolnám, hogy emiatt a fenti megoldást egészen el kellene ejtenünk.”

3.4. 1931-ben jelent meg Mészöly Gedeon 1929-ben készített, az Ómagyar Mária-siralom aprólékos elemzésével foglalkozó terjedelmes tanulmányának egy részlete a *Nyelvtudományi Közleményekben*.³⁰ Ennek egyik fejezetében egy több mint 11 oldal terjedelmű elemzést szentel a versszaknak.

Mészöly egyetért Négyesyvel abban, hogy „a v a l á l GRAGGER-féle magyarázata helytelen.” Továbbá azzal is egyetért, hogy Négyesy nem fogadja el a *hul* számára a '(meg)hal' jelentést.

Mészöly érdeme, hogy a költemény vizsgálói közül elsőként állapítja meg: „tudhatjuk, hogy a *kynzassal* nem 'kinzással', hanem = 'kinzassal', mert hiszen a *kynzassal* a 'crucieris' megfelelője, a 'crucieris' pedig azt jelenti, hogy: 'kinzassal', nem pedig: 'kinzással'.”

Mészöly aprólékos gonddal és részletességgel hasonlítja össze a magyar versszakot a latin mintájával. Mivel a legtöbb magyar szóhoz megtalálja a latin előképben a megfelelő szót, a maradékokat igyekszik megfeleltetni egymásnak. Ide jut el: „A kirekesztő módszerrel tehát odáig jutottunk, hogy a '*de num ualallal*' olv. 'de nüm valállal' azaz: 'de nem valállal' kifejezésben a '*morte beate*'-nak keressük, ha nem is fordítását, de – mondjuk – visszhangját. Annyit láthatunk, hogy a '*morte*' itt nincs lefordítva, mert hiszen a '*mors*'-ot az ének *halal*-nak mondja, nem *ualal*-nak. Marad hát a *ualallal* latin megfelelőjéül a *beate*. ... A '*beate*' azt jelenti, hogy: 'boldogan', s ha *-val*, *-vel* ragos módhatározóval akarom fordítani, fordíthatom úgy, hogy: 'örömmel' v. 'boldogsággal'.” Mivel a *boldogság* eredeti jelentése Mészöly szerint 'gazdagság' volt, ezért – egy-két hosszadalmas és cirkalmas kitéréssel – eljut odáig, hogy „a *valállal* eredeti jelentése csakugyan az volt, hogy 'gazdagsággal' s az ÓMS.-ban pedig bizonyosan az a jelentése, hogy 'boldogsággal', mivel az ó-magyar nyelv a 'boldogság' fogalmát kifejezhette 'gazdagság'-ot jelentő szóval.”

Mészöly Gedeon – szerény véleményem szerint félreértve a latin előkép versszakát – lépésről lépésre haladva egy roppant meglepő végkövetkeztetéshez jut el: „A latinban Mária azt mondja, hogy '*beate*' = boldogan válnék el akkor, ha ő halhatna meg, a magyar énekben pedig azt mondja, hogy el kell válnia Jézustól, '*de nüm valállal*', 'nem boldogsággal' 'nem boldogan', mert Jézust kínozzák halállal (Mária pedig nem halhat meg).”

Végül megállapítja: „NÉGYESYnek tehát igaza van abban, hogy az ÓMS. 'Tüled válnum...' sorából kifelejtődött a *kell*', amelynek a beiktatásával a versszaknak mind a négy sora 2+3 szótagszámúvá válna.

Elemzése végén Mészöly Gedeon így értelmezi a vizsgált versszakot:

„Tüled válnom kell, / De nem boldogan, / Mikor így kinzatol, / Fiam, halálosan. //”

³⁰ Mészöly Gedeon: „Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti módszerű magyarázata”-ból *mutatvány*. Nyelvtudományi Közlemények 48. (1931.) 54–67.

1931-ben a *Napkelet* 9. évfolyamában Mészöly Gedeon publikált egy rövid cikket *Az ó-magyar Mária-siralom* címmel.³¹ Ebben visszautal a nyolc évvel korábban, még a folyóirat első évfolyamában megjelent elemzésre, amely az akkoriban felfedezett költeményt vizsgálta. Saját kutatásai eredményeképpen közli a vers egykorú kiejtés szerinti szövegét és mai nyelvi értelmezését. Néhány jegyzetet is csatol.

Ami a 10. versszakot illeti, Mészöly értelmezése a *Nyelvtudományi Közleményekben* az ugyanez évben közölttel azonos. Az értelmezést a következő jegyzettel egészíti ki, amely lényegében a *Nyelvtudományi Közleményekben* publikált terjedelmes elemzés tézisszerű összefoglalása: „*Valál* kihalt szó, gazdagságot és boldogságot jelentett (a *boldogság* szónak is volt valamikor gazdagság jelentése). *Valállal* = boldogsággal, boldogan. *Hul így kinzással* = holott így kízzatol. *Hul* = hol-ott, *kinzással* pedig latinus conjunctivus.”³²

1935-ben tartott a második évfolyamánál a Mészöly Gedeon szerkesztette *Szegedi Füzetek* című folyóirat. Itt jelent meg Mészöly Gedeon szerzőségével, *Egy rész az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatából. Az Előszó.* cím alatt egy nem egészen három oldal terjedelmű közlemény.³³ Ebben Mészöly táblázatos formában szerepeltetett 14 szót, illetve szókapcsolatot, melyeknek felsorolta az addig felvetődött, de Mészöly szerint helytelen értelmezéseit, valamint az általa megállapított helyesét. Ebben a táblázatban a 9. sorszámú a *ualallal* szó. Helytelen értelmezésként Mészöly az alábbiakat közli: „valósággal; bíróval, ítélet alapján; válással”; helyes értelmezésként „boldogsággal”.

A Mészöly Gedeon szerinti helytelen értelmezések közül a „valósággal” Horváth János feltételezése volt a *Napkelet*-ben megjelent ismertetésében; a „bíróval, ítélet alapján” pedig Gragger Róbert elgondolása, mindkettő még 1923-ból. A „válással” Négyesy László konjektúrája 1927-ből.

3.5. 1936-ban jelent meg a Horváth János szerkesztette *Magyar versek könyve*. Ebben Pais Dezső a versszaknak az alábbi olvasását és értelmezését adta:

Olvasás: „Tüüled válnum (?), / De nüm valállal, / Hul így kinzással, / Fiom, halállal. //”

Így értelmezi a versszakot: „Elválnám tőled, / De ne volna, / Hogy így kízzatol, / Fiam, halálra. //”³⁴

3.6. 1937-ben jelent meg Papp István közleménye, melyben ezt olvassuk: „A *kell* igét a magyar nem szokta elhagyni még a költői nyelvben sem; annál közönségesebb azonban a *van* mellőzése. Mi tehát azt gondoljuk, hogy a *Mária-siralom* kérdéses helyét így kell értenünk: *Tuled ualnum van*, s ez annyit jelentett: 'tőled válasom van'.”³⁵

3.7. 1942-ben tartott a második évfolyamánál a Mészöly Gedeon szerkesztette *Nép és nyelv* című folyóirat. Itt jelent meg Mészöly Gedeontól „*Az Ó-magyar Mária-siralom*“ *betűjének*

³¹ Mészöly Gedeon: *Az ó-magyar Mária-siralom*. *Napkelet* 9(1931). 326–328.

³² Mészöly (a 31. jegyzetben *i. m.*) 328. (Ékezetazonosan követve a közlést.)

³³ Mészöly Gedeon: *Egy rész az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatából. Az Előszó*. *Szegedi Füzetek* 2. (10–12. füzet) (1935.) 177–179.

³⁴ Mészöly Gedeon 1942. évi közleményének (lásd alant a 36. számú jegyzetben) 176. oldalán említi.

³⁵ Papp István: *A főnévi igenév fejlődéstörténetéhez*. *Magyar Nyelv* 33(1937). 38–43. Idézet a 40. oldalról.

értelmére vezérlő kalauz első és második fejezete, összesen 22 oldal terjedelemben.³⁶ Ennek első fejezeteként itt is megtalálható a már 1935-ben megjelent előszó, majd ezt követi számos, alapvető fontosságú szövegközlés. Közöttük „A Löweni Codex latin planctusának szövege mai helyesírással” (a 158–160. oldalon), továbbá „A Löweni Codex latin planctusának szolgai prózai mai magyar fordítása” (a 160–162. oldalon), majd ezután az Ómagyar Mária-siralom különböző szempontú szövegközlései, összesen kilenc szöveg (a 162–176. oldalon).

Közöttük az első az alábbi önmegnevezést adja: „Az Ó-magyar Mária-siralom mai köznyelvi szavakkal átírva és mai helyesírással, de megközelítve az eredeti verselésének elvét”. Ebben a közlésben a 10. versszak így szerepel: „Tetőled válnom kell, / de éppen nem boldogan, / Mikor így kínoznak, / én fiam, halálosan! //”

A *Magyar versek könyve* 1942-ben megjelent 2. kiadásában Pais Dezső az 1. kiadással azonosan adja meg a versszak olvasatát és értelmezését.³⁷

1944-ben került kiadásra teljes terjedelmében Mészöly Gedeon 1929-ben írt munkája az Ómagyar Mária-siralomról,³⁸ amelynek a *ualallal*-ra vonatkozó fejezete már 1931-ben is megjelent, és amelyet fentebb tárgyaltam. Az 1944-ben kinyomtatott szöveg csupán lényegtelen részletekben, valamint a nyomdai megformálás tekintetében különbözik a korábitól, maga a törzsszöveg azonos.

(Csupán zárójelben említtem meg: 1955-ben Keresztes Kálmán publikált egy önmagában figyelemre érdemes dolgozatot, amelyben azt a célt tűzte maga elé, hogy a *vádol* szavunk egy elterjedt tájnyelvi jelentését beillesse a *vádol* és *vall* szavak etimológiai magyarázatának rendjébe.³⁹ Egy ponton vizsgálataiban felbukkan az ÓMS *ualallal* szava is, és ez az oka, hogy a szakirodalomban – így Benkő 1980-as művében és Martinkó 1982-es cikkében – szóba kerül Keresztes dolgozata. De a jelen kutatástörténeti összefoglaló szempontjából nem releváns ez a publikáció.)

1956-ban jelent meg Mészöly Gedeon tankönyve *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal* címmel.⁴⁰ Ebben Mészöly átvesz néhányat az 1942-ben publikált szövegközléseiből, így az ÓMS-nak „mai köznyelvi szavakkal átírva és mai helyesírással, de megközelítve az eredeti verselésének elvét” cím alatti értelmezését is.⁴¹ Ennek szövege a 10. versszak esetében azonos az 1942-ben megjelentével. Később erre az 1956-os közlésre hivatkozik Vizkelety András.

3.8. 1956-ban jelent meg Andrásyné Kövesi Magda 18 oldal terjedelmű közleménye *Az Ómagyar Mária-siralom ualallal szavának értelmezése* címmel.⁴²

Munkájának első három oldalán áttekinti a probléma kutatástörténetét, és ennek eredményeképp az alábbi konklúzióhoz jut el: „A fentemlített magyarázatkísérletek, amelyek mindegyike más-más módon próbálja a kérdést megközelíteni, megerősítettek abban, hogy egészen más úton kell a szó jelentését és eredetét keresnem.”

³⁶ Mészöly Gedeon: „Az Ó-magyar Mária-siralom” *betűjének értelmére vezérlő kalauz*. Nép és nyelv 2(1942). 155–176.

³⁷ Pais Dezső: *Mária siralma*. Pais Dezső értelmezése szerint. = *Magyar versek könyve*. Szerk. Horváth János. 2. kiadás. Bp. 1942. 33–34.

³⁸ Mészöly Gedeon: *Az Ómagyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata*. (Acta Philosophica 8.) Kvár 1944.

³⁹ Keresztes Kálmán: *Vádol – vall*. Magyar Nyelv 51(1955). 50–60.

⁴⁰ Mészöly Gedeon: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Bp. 1956.

⁴¹ Mészöly (a 40. jegyzetben i. m.) 118, 120.

⁴² Andrásyné Kövesi Magda: *Az Ómagyar Mária-siralom ualallal szavának értelmezése*. Magyar Nyelvjárások 3(1956). 136–153.

Ezen a más úton elindulva az első általa megfogalmazott kérdés az alábbi: „Mi lehetett a *velál* (~ *valál*) szó eredeti jelentése, amely a XVIII–XIX. sz.-ból való magyar és szláv adatok tanúvallomásai alapján ’bérlő-köztség vagy bérlőközösség, köztség, falu, juhásztanya, falucska’ jelentésben fordul elő?” Kevéssel ez után ezt mondja: „A nyelvtörténeti adatok alaposabb vizsgálata [...] arra a megfontolásra vezettek, hogy a *valál* szónak a fentiekén kívül még más értelmezést és jelentést is adhatunk, amely értelmezés megadná a kulcsot a vitatott szövegrész megfejtéséhez is, valamint a szó eredetének megközelítéséhez.”

Azonnal prezentálja is a szó jelentésfejlődésének kezdeteire vonatkozó elképzelését, bármely konkrét adat, érv vagy bizonyíték nélkül: „A szó alapjelentése valószínűleg állatok, emberek sokasága, nagyobb csoportja (csorda, nyáj, embercsoport, pl. pásztorok törzs, nemzetség) lehetett. Ez az elsődleges jelentés azután átvivődött – érintkezésen alapuló névátvitellel – a csorda, állat- és embercsoport szállásterületére, a pásztorszállásra is. Ezen jelentésekből fejlődött ki egyfelől az állatokban való gazdagság, birtok, vagyon [...], másfelől a földbirtok jelentés.”

A következő négy oldalon a *valál*, illetve *velál* főnév további jelentéseivel foglalkozik, s végül eljut a törvényhozó, törvénytevő közösség jelentéshez. Ekkor tér vissza az ÓMS vizsgált versszakához. Ezt írja: „én a vitatott szövegrészt a következőképpen értelmezem:

Tőled válnom [= tőled válásom van; vö. PAPP I.: MNy. XXXIII, 40]

De nem a [zsidók] törvény[e] szerint (való) == [nem a közösség törvényeivel történik]

Hogy így halálra (halálosan) kízzassál én fiam.”

Ehhez még hozzáteszi: „Bizonyos mértékben visszakanyarodtam GRAGGER magyarázatához, mert szintén a törvénytelen tett miatti feljajdulást veszem ki Mária szavaiból. De ő nem azért tartja törvénytelennek fia kízzatását és keresztrefeszítését, mert hivatalos bíró, hivatalos eljárás nélkül történik, hanem azért, mert a zsidó népre, zsidó közösségre érvényes törvényekkel, jogszokásokkal ellenkezik.”

Elgondolásának magyarázatául még hozzáfűzi: „Az, hogy a *valal*-ra mint törvényhozó közösségre csak a későbbi századoktól (XVI–XVIII. sz.) van adatunk, nem azt jelenti, hogy a jámbor dominikánus ne ismerhette volna a szónak a nép ajkán élő ilyen jelentésben való használatát. Hiszen a faluközösség, egyáltalán közös lakóhely szerint összetartozó, egymásra utalt, saját törvényekkel, jogszokásokkal rendelkező közösségi, letelepülési forma igen ősi társadalmi alakulat, amellyel a világ minden népénél találkozunk.” Ezzel zárja közleményének első részét.

Dolgozatának második részében a *valál* szó rokon nyelvi megfelelőinek azonosításával foglalkozik; Andrássyné Kövesi Magda ilyen irányú vizsgálatainak következtetéseit a későbbi finnugrisztikai szakirodalom nem fogadta el.

3.9. 1976-ban jelent meg a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának 3. kötete. Ebben a *valál* címszó alatt, első előfordulásként az ÓMS illető versszakának első három sora áll.⁴³ A TESz összesen öt jelentést sorol fel; közülük az első kettő az ÓMS-beli adatra utal, mindkettő kérdőjellel: 1. ? ’tény, való helyzet’; 2. ? ’közösség törvénye’. A további három jelentés a *valál* szó későbbi előfordulásait így csoportosítja: 3. ’birtok, jószág | anyagi javak’; 4. ’helység, falu | faluközösség’; 5. ? ’előljáró | törvényhozó közösség’.

⁴³ TESz 3: 1076–1077.

A szöveges rész megállapítja: „Az 1300 k.: *ualallal* (l. fent) adat értelmezése vitatott. – A szónak a *vall*, *válik* igéhez való kapcsolása kevésbé valószínű. A *valál* ’állatcsoport’ jelentésének feltevése, továbbá azok a nézetek, amelyek szerint az ÓMS.-beli *ualallal* adatnak ’boldogsággal’, ’bírói ítélettel’ volna a jelentése, nem igazolhatók. [...] más finnugor megfelelőekkel való egyeztetése téves.”

Mivel jól ismerjük a fentebbi kutatástörténeti összefoglalóból az ÓMS *ualallal* szavára vonatkozó elképzeléseket, így – többnyire – pontosan azonosítani tudjuk, hogy a TESz egyes megjegyzései mely kutatók mely közleményeire is utalnak.

A TESz alapvető megállapítása, hogy az ÓMS-beli *ualallal* adat értelmezése vitatott. Két – kérdőjeles – megoldást tart elképzelhetőnek: az első a való helyzethez való alkalmazkodást képviseli, és ez került az első helyre. Lényegében véve ez Pais Dezső nézetének átfogalmazása. De ne feledjük, a Horváth János által 1923-ban felvetett elképzelések második csoportjában ő is ilyen lehetőségekre utalt! A második, a TESz által lehetségesnek tartott jelentés Andrássyné Kövesi Magda nézetével azonos.

Amint a TESz minden más szócikkében, itt is az a helyzet, hogy sem a jelentésekre vonatkozó, sem a többi, fent idézett megállapítás esetében nem közli, kiknek a véleményét tartja elképzelhetőnek, illetve kiknek a véleményéről tesz kritikai megjegyzéseket. Az ÓMS-beli *valál* szóra vonatkozóan ezeket most itt pótolom.

– „A szónak a *vall*, ... igéhez való kapcsolása kevésbé valószínű.” Ez Budenz Józsefnek egy 1874. évi publikációjára utal.⁴⁴

– „A szónak a ... *válik* igéhez való kapcsolása kevésbé valószínű.” Ez Négyesy László nézetének visszafogott elutasítása.

– „A *valál* ’állatcsoport’ jelentésének feltevése ... nem igazolható”. Ez Andrássyné Kövesi Magdának a jelentésfejlődés kiindulópontjára vonatkozó, fent idézett feltevéseinek az elvetése.

– „azok a nézetek, amelyek szerint az ÓMS.-beli *ualallal* adatnak ’boldogsággal’, ’bírói ítélettel’ volna a jelentése, nem igazolhatók.” Ez egyfelől Mészöly Gedeon, másfelől Gragger Róbert nézetének az elutasítása.

– „más finnugor megfelelőekkel való egyeztetése téves”. Ez Andrássyné Kövesi Magda elgondolásainak az elutasítása.

4. Benkő Loránd nézetei a *ualallal* szóról és a versszak értelmezéséről

4.1. Benkő Loránd általam igen nagyra értékelt monográfiája, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei* 1980-ban jelent meg. Benkőnek a versszak jelentésére vonatkozó nézetét már a Bevezetésben megadtam. A nézetei mögött meghúzódó gondolatokat egy háromoldalas esszében tárja az érdeklődő olvasó elé, melyben a *uالمun* és a *ualallal* szóalakok problémáit vizsgálja.⁴⁵

A versszak első két soráról szóló eszme-futtatását ezekkel a nagy szerénységet sugárzó szavakkal kezdi: „Ez a két verssor az ÓMS.-nak kétségkívül legrejtélyesebb része mind grammatikailag,

⁴⁴ Budenz József: *Valal (Valál)*. Magyar Nyelvőr 3. (1874.) 291–292.

⁴⁵ Benkő 1980. 345–348.

mind lexikailag. Nézetem szerint a két kritikus szóalakkal: a *ualmun*-nal és a *ualallal*-lal nem tudott eddig egyetlen magyarázó sem a valószínűségnek viszonylag szerényebb fokán is megbirkózni. Nem áztatom sem magamat, sem másokat azzal, hogy az eddigi kísérletezőkkel szemben én a megoldáshoz közelebb tudok férközni. Mégis tennék ide vonatkozóan néhány megjegyzést, nem csupán azért, hogy az ÓMS.-nak éppen a legkényesebb értelmezési kérdésében a megkerülés vádjával ne illettessem, hanem azért is, hátha egy-két felvetett gondolatom akár megerősítéssel, akár ellenvélemény kihívásával később továbbviheti e szövegrész magyarázatának ügyét.⁴⁶

4.2. Ami a *ualmun*-t illeti, így exponálja a problémát: „A *ualmun*-nal kapcsolatban két dologban egyeznek az eddigi vélemények, és egyezem velük magam is: *a) ez az alak a másoló figyelmetlenségéből vagy szövegneemtéséből adódó íráshiba; b) a válik* ’elválik, szétszakad stb.’ ige valamilyen grammatikai alakja rejtőzik benne, amit a Planctus megfelelő részében a *separor* (~*separer*) is igazol. De hogy mi helyett áll a másolati hibás *ualmun* alak, arra nézve már igen megoszlok a vélemények.”

Ezt követően sorra veszi a szakirodalomban felvetett elgondolásokat. Még Papp Istvánt is megtiszteli azzal, hogy hivatkozik az elképzelésére, melyet kénytelen az alábbi értékeléssel illetni: „e felfogást alig lehet többnek tekinteni bizonyíthatatlan, sőt valószínűsíthetetlen hipotézisnél.”

A problémát Benkő Pais Dezső nézetének ismertetésével zárja. Benkő éles szemű következtetése a Pais által 1942-ben megadott „*Tüüled válnum* (?)” olvasat és „Elválnám töled” értelmezés alapján, hogy Pais Dezső explicite nem említett nézete szerint a ’válnám’ jelentésű „*ualnam*” állhatott az eredeti kéziratban, amely maga volt a mondat állítmánya, így a Négyesy és Mészöly által megkívánt *kell* állítmányra nincs szükség. Benkő a kétszeres tévesztés lehetőségének paleográfiai hátterére is kitér: „Egy eredetibb **ualnam* alak másolói elferdítése az eredeti szöveg értelmét eléggé világossá tehetné, hiszen az ikes *válik*-nak a feltételes mód egyes szám 1. személye nyilvánvalóan *válnám* volt ez időben is. Ehhez viszont abban kell hinni, hogy a másoló – nem értvén a szóalakat vagy nem tudván kiolvasni az eredeti szöveget – nemcsak az *n*-et és *m*-et cserélte meg, hanem *a* helyett is *u*-t írt. A feltevés megerősítéséhez annak igazolása kellene, hogy az alapszövegnek, amelyről az ÓMS.-másolat készült, az *a* betűi ductusukra nézve nem „*a*” típusúak voltak [...], hanem *a* típusúak [...], tudniillik ez utóbbit az *u*-val jobban össze lehet tévesztetni.”

4.3. Ezt követően tér rá a *ualallal* szó problémájára. Elemzését kristálytiszta logikával így indítja: „E szóalak körül kettős probléma is adódik: vajon az ómagyarból egyébként jól ismert *valál* szavunk rejlik-e benne; s ha igen, milyen jelentésben szerepel itt, mivel eddig konkrétan is kimutatható jelentéseit (’birtok’, ’falu’, ’előljáró’ stb.) nemigen tudjuk az ÓMS. szövegének kérdéses helyére beilleszteni.” Elutasítja az említésre sem méltó elgondolásokat – köztük Graggerét.

Meglepőnek tartom, hogy Andrássyné Kövesi Magda munkáját nem említi meg Benkő, nem vette be a „számításba kevésbé vagy egyáltalán nem jöhető” magyarázatok listaszerű felsorolásába sem. Pedig egészen bizonyosan ismerte, mivel a TESz-ben a szakirodalom listáján szerepel, sőt a TESz az ÓMS-beli előfordulás egyik lehetséges jelentéseként éppen az ő nézetét említi.

⁴⁶ Benkő 1980. 345.

Négyesy László elképzeléséről, aki a *ualallal* szóban „a *válik* ’elválík, elszakad stb.’ ige -l :>-ál képzős származékszavát látja”, így vélekedik: „A baj mindenekelőtt ott van, hogy a *válik* igének ilyen származékszava csak ebből az egy adatból volna ismeretes, ami éppen a *válik* gyakorisága és az azonos jelentéstartalmú *válás* viszonylag korai kimutathatósága [...] e származéknak már a meglétét is fölötte vitathatóvá teszi. Azonkívül az ÓMS. *Tuled ualmun de num ualallal* szövegrésze a feltett ’válás’ jelentést nem bírja el, mert ilyenképpen a mondanivaló ugyanazon fogalom szembeállításával értelmetlen volna. Tehát újabb feltevésre vagyunk utalva, mely szerint a *válál*-nak itt az elválás valamiféle speciálisabb fajtát kellene jelentenie. Ha ragaszkodunk e felfogás megmentéséhez, akkor leginkább az ’erőszakos vagy végleges elválás, elszakadás’-féle jelentés illenék bele a szövegbe; ...Az e magyarázattal szemben támasztható súlyos kifogások azonban legföljebb azt engedik meg, hogy jobb híján e lehetőséget ne vessük el teljesen.” Rendkívül engedékeny vélemény!

Mészöly Gedeon nézetéről, amelyet fentebb ismertettem, kivételes empátiáról és maximális toleranciáról bizonyoságot téve, ezt mondja: „Csakhogy a *valál*-nak sehol másutt nincs ’öröm, boldogság’ jelentése, az eredetibb ’gazdagság’-féle jelentés pedig konkrét értelemben az ÓMS. e helyén semmiképpen nem szerepelhet, de átvitt, költői felfogással se nagyon illik a szövegbe. MÉSZÖLYnek tehát azt a kijelentését [...], hogy az ÓMS. *ualallal* szóalakjának értelme „nemcsak lehet ’boldogsággal’, hanem csakis az lehet”, a túlhajtott jelentésmagyarázat, illetőleg a megfelelő nyelvi tények hiányában legalábbis erős fenntartással kell fogadnunk, ha talán nem is szabad felette teljesen pálcát törnünk.”

Ami Pais Dezső kikövetkeztethető elgondolását illeti, Benkő véleménye a következő: „Pais erről a kérdésről nem szól külön, ÓMS.-értelmezésében [...] azonban az ÓMS. *de num ualallal* sorát „de ne volna”-ként fogja föl. Valószínű, hogy Pais a szerinte *hogy*-os folytatás [...] kedvéért alkalmaz ilyen értelmezési megoldást, ami az eredeti szöveghez egyébként erősen alkalmazkodó, kötött értelmezésében eléggé feltűnő. Ilyen formában nem is nagyon fogadható el, de a grammatikai vonatkozásokat nem tekintve nézetem szerint tartalmilag valószínűleg legjobban közelíti meg a lényegét.” (Kiemelés tőlem H. L.)

Ez egyúttal átkötést enged meg saját véleménye megfogalmazásához: „Ha ugyanis ebben a nagyon homályos ügyben engem valaki állásfoglalásra kényszerítene – s értelmezés-kötelezettségem kényszerít is –, akkor leginkább arra tudnék gondolni, hogy itt csakugyan *valál* szavunk módhatározói funkciójú *-val/-vel* ragos alakjáról van szó; ... a *ualallal* ’valósággal’ jelentése bele is férne a szövegbe, azzal a megszorítással, hogy itt a ’valóság’ a kedvezőtlen értelmű, a borzalmas, szörnyű, megmásíthatatlan stb. valóságot jelenti.”

Ezzel zárul Benkő Lorándnak a kérdésben végső, biztos megoldást nem hozó, de kételyeit teljes részletességgel megfogalmazó dolgozata. Pontos és plasztikus megfogalmazással ismerteti a korábbi kutatók említésre érdemes elgondolásait, és maximális empátiával és engedékenységgel értékeli őket.

Egy briliáns esszé.

4.4. Benkő még egy külön minitanulmányt szentel a *hul yg kynzassal* verssornak,⁴⁷ amelyben a „*hul* mibenléte és jelentése problematikus”. Benkő így írja körül a probléma mibenlétét: „MÉSZÖLY [...] *Hul*-nak olvassa és „Mikor”-nak értelmezi. PAIS [...] szintén *Hul*-nak olvassa,

⁴⁷ Benkő 1980. 348.

de „Hogy”-nak értelmezi. Tekintve a *hol* és a *hogy* etimológiailag és morfológikailag feltehetően azonos eredetét, továbbá kötőszói funkciójának e helyzetben, mellékmondat kapcsolásában való azonosságát, a két vélemény nincs egymástól túlságosan messze. Mégis, azonos eredet és funkció esetén is szükséges abban különbséget tenni, hogy az ÓMS. e helyén a *hol* határozószó kötőszói alkalmazásáról van-e szó, vagy pedig a *hogy* kötőszó valamely régebbi alakváltozatáról.”

Ebben a finom distinkciót kívánó kérdésben Benkőnél inkább az első lehetőség felé billen a mérleg nyelve: „az ÓMS. *hul*-ját inkább vonatkozó határozószónak venném, amely itt mellékmondatot kapcsol, időbeliségre utaló jelentéssel.” Számomra különösen figyelmet érdemlőek az alábbi szavai: „Ezt a felfogást látszik erősíteni mindenekelőtt a hangalak, amely a valószínűbb *l*-es olvasat miatt formálisan is egyezhet a *hol* határozószóval.” Majd a versszak általam adott értelmezése során vissza fogok utalni erre a mellékesnek tűnő megjegyzésére.

Érvelését így folytatja: „az ÓMS. *hul* yg *kynzassal* sorának a Planctusban *Dummodo nate nunc crucieris* felel meg, s a *dummodo* is az időhatározói értelmet támasztja alá.” Továbbá: „A mondatkötőként álló *hol* határozószónak eredetibb helyet jelölő funkciója [...] korán átmert idő- és módhatározásba is, ’amikor, holott stb.’-féle jelentéssel.”

De Benkő megengedő személyisége így zárja az eszme-futtatást: „Mivel az eredetileg szintén vonatkozó határozószói szerepű *hogy* alkalmasint *hol* > *holy* > *hogy*-féle alaki változással körülbelül ugyanígy vált kötőszóvá, PAIS „hogy”-os értelmezése sem joggalan.”

5. A *ualallal* szó kutatástörténete 1980 után

5.1. A Magyar Nyelv 1982. évi első számában két, egyenként kilenc-kilenc oldal terjedelmű dolgozatot közölt, melyek kifejezetten az Ómagyar Mária-siralom 10. versszakának az értelmezésével s leginkább a problematikus *ualallal* szóval foglalkoztak. Mindkét szerzőt elmondásuk szerint erősen motiválta Benkő Loránd 1980-ban megjelent összefoglaló munkája.

Az első dolgozat A. Molnár Ferencé.⁴⁸

A kutatástörténet ismertetését követően pontosan ott veszi fel a fonalat, ahová Mészöly Gedeon a „kirekesztő módszerrel” fél évszázaddal korábban eljutott, s a „de nem *valállal*” kifejezésben a „*morte beate*”-nak kereste „ha nem is fordítását, de ... visszhangját”. S mivel a *mors* nem lehet a *valál*, hiszen az a *halál* – érvelt akkor Mészöly, – ezért nem maradt más hátra, mint hogy a *valál* jelentése ’boldogan’, a *valállal* pedig ’boldogsággal’.

A. Molnár Ferenc ezen a ponton másik irányba fordul: „a *Morte beate* ’halállal boldogan’-nal következésképp a *num ualallal* állítható párhuzamba. Az ÓMS.-beli *βálál* szó tagadása tehát két latin szóval áll szemben. Így pusztán logikailag azt tehetjük föl, hogy a *βálál* tagadása vagy mindkét latin szó jelentéstartalmát kifejezte, vagy pedig a megfelelés nem teljes, s a *βálál* tagadása csak az egyik latin szó fordítása” – írja. „Természetesen abban sem lehetünk biztosak, hogy itt a magyar szöveg pontosan követi a latint, hiszen az ÓMS. számos helyen tér el latin mintájától-eredetijétől” – mondja, de ennek ellenére e gondolatmenet szerint halad tovább: „Ha tehát a latin *morte* szóval a *num ualallal* állítható szembe, a *βálál* szónak a ’halál’ jelentésű szó antonimájának {sic!} kell lennie. Mivel a halál ellentéte az élet, a latin szöveg alapján én az

⁴⁸ A. Molnár Ferenc: *Az Ómagyar Mária-siralom értelmezéséhez*. Magyar Nyelv 78(1982). 29–38.

ÓMS.-ban egy *βálál* 'élet' szóval számolok. Ez jól illik a versbe, s lényegében megfelel a latin eredetinek is. Mária, miután előbb a saját életét ajánlotta föl a fiáé helyett [...], látva, hogy nem tudja Jézust megmenteni, nem kíván tovább élni, nem étellel, életben maradva akar elválni tőle, hanem vele együtt, ő előtte akar meghalni.”

Elgondolásának alátámasztására a *valál* létigei tövének az 'él' jelentésű igével a rokon nyelvekben elképzelhető szemantikai kapcsolatára is hivatkozik, bár ennek alátámasztására konkrét adatot nem említ: „tekintettel a 'van' és az 'él' általános kapcsolatára, valamint arra, hogy létigénknek is van és volt 'él' értelme, bizonyára föltehetjük, hogy a *βálál* (*valál*) *βál-* (*val-*) töve, legalábbis egy vagy két nyelvjárásban, nemcsak a 'van, létezik', hanem az 'él' jelentést is hordozhatta. Ha pedig létezett *βál-* 'van, él' tö, abból képezhettek egy *βálál* 'élet' szót. Vagy esetleg már egy 'ami van, létezés' értelmű *βálál* vehette föl az 'élet' jelentést.”

A. Molnár szerint a fentiekben túlmenően még a vers felépítésének, a Siralom szerkezetének a vizsgálata tovább erősíti elgondolását. A fentiekben felsorolt érvek alapján A. Molnár Ferenc értelmezési javaslata a következő: „Elválnám tőled, | de nem élve (nem úgy, hogy éljek, életben maradjak), | amikor így kínoznak, | fiam, halálra.”

Kénytelen vagyok megjegyezni, hogy A. Molnárnak egy-két megállapítását erős túlzásnak érzem, amelyeket alant ritkított szedéssel jelzek:

– „az ÓMS.-ban egy *βálál* 'élet' szóval számolok. Ez jól illik a versbe, s lényegében megfelel a latin eredetinek is.”

– „a *ualallal* szónak több oldalról valószínűsíteni lehetett – összességében pedig talán szinte bizonyítani is – az ÓMS.-beli 'élve, étellel' jelentését”.

5.2. A másik dolgozat Martinkó Andrásé.⁴⁹

A szokásosnál határozottan nehezebb helyzetben vagyok Martinkó András cikkének ismertetésekor. Ennek több oka van. Egyrészt ez „nem egy jó cikk”; ezt alább részletesebben kifejtem. És bár az egész dolgozat a vizsgálatunk középpontjában álló versszakkal foglalkozik, nincsenek egyértelműen megfogalmazott következtetései. Tehát ha felvetéseivel, gyanúival érdemben szeretnék foglalkozni, akkor ehhez hosszasan kell a cikkből idéznem, anélkül, hogy világos konklúziókat tudnék kiemelni.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezt a helyzetet maga a szerző is közli az olvasóval írása bevezetésében: „Ezúttal az ÓMS.-nak egyetlen, talán legproblematicusabb versszakával kapcsolatos és főleg az értelmezésre korlátozódó eszmélkedéseimet szeretném bemutatni – korántsem végleges érvennyel, hiszen [...]” – és máris elkezd kanyargós gondolatmenetét. Itt az „eszmélkedéseim” szó és a „korántsem végleges érvennyel” kifejezés próbálja meg kellően alacsony szinten tartani az érdeklődő olvasó elvárásait. A fentiek ellenére úgy döntöttem, hogy vállalom az ismertetés kellemetlen feladatát, hiszen ez a publikáció is „érdemben” foglalkozik a *ualallal* szóval és az ezt tartalmazó versszakkal, továbbá e kutatástörténeti összefoglaló relatíve teljes panorámát igyekszik nyújtani ezen egyetlen szó értelmezési problémáján keresztül a magyar nyelvtörténeti vizsgálatok elmúlt évtizedeiről.

Először arról, amit az írás erényeként tudok említeni. Figyelemre érdemesnek tartom, hogy cikkének első felében a szerző aprólékosan elemzi a latin *Planctus* szövegvariánsait és e

⁴⁹ Martinkó András: *A vak tyúk szemet keres*. Magyar Nyelv 78(1982). 38–47.

variánsok fordítási-értelmezési problémáit.⁵⁰ Egy másik témakör, amelyről megosztja elgondolásait és kétségeit az olvasóval, a *valál* főnév, a *val-* létige, valamint a 'confiteri' jelentésű *vall* ige kapcsolatának s ezen igék különféle jelentésekben történő használatának ügyei.⁵¹ Különösen azért tudom megérteni és értékelni ezeket a dilemmákat, mivel éppen az ÓMS *ualallal*-jának vizsgálata kapcsán magam is áttekintettem mind a *valál* főnév egyes jelentéseinek feltehető fejlődéstörténetét és lehetséges etimológiáit, mind a sokjelentésű *vall* ige által az évszázadok során betöltött változatos szerepköröket. És magam is szembesültem számos nyitott problémával, amelyek láthatóan Martinkó Andrást is foglalkoztatták 35 évvel ezelőtt.

Ami a Siralom *ualallal* szavának lehetséges jelentését illeti, Martinkó egyrészt az odaillő jelentés keresése irányából próbál elindulni, másrészt a *valál* főnév előforduló jelentései közül igyekszik kiválogatni a versbe esetlegesen beilleszthetőket. Mindezek során a sötétben tapogatózik, s amire jut, azok csak bizonytalan hipotézisek. Idézem ezeket:

„Számomra nyilvánvaló, hogy [a versben] arról van szó: örökre megválnék én tőled (ami jelentheti azt is, hogy soha nem látja többé a fiát, de azt is, hogy halálával fizet), de nem úgy, hogy ellenszolgáltatásként nem kapok semmit, a Fiút csak halálra kínozzák. Én valami olyan szót tennék a *de num* után, hogy: (de nem) értelmetlenül, nem csak úgy semmiért kiszolgáltatva, nem prédának odadobva...⁵²

„De ha a NySz és a TESz *vall* alatt adott szinonimáit is tekintetbe vesszük, ilyenek közt válogathatunk: 'tulajdonnal (~ tulajdonul), hatalomba vétellel', 'kiszolgáltatással ~ kiszolgáltatott prédával (~ prédául, prédaként)' stb., akkor már több olyan jelentésű *valál* is van, mely „belefér az ÓMS. megfelelő helyére”: „Akár el is válnék tőled, de nem (a megmentés, az életbentartás reménye nélkül) kiszolgáltatva, (gyilkosaid) tulajdonául, birtokaként, prédájaként.”⁵³ Majd hosszabb elkalandozás után mondja: „Vagyis a *valállal* úgy is értelmezhető: 'de nem birtokba adva, prédául kiszolgáltatva'.”⁵⁴

Nos eddig terjednek Martinkó gondolatai egy reménybeli megoldás felé vezető úton.

Meg kell vallanom, részben objektív, részben szubjektív okokból tartom Martinkó munkáját rossznak. Objektív érv, hogy szövege teljesen strukturálatlan, partatlan mederben elkalandozik jobbra-balra, kusza, kaotikus. Kisebb-nagyobb hibáit felesleges számba vennem.

Két szubjektív okot is említenék. Az egyik: Martinkó cikke olyan, mint az elképzelt legrosszabb krimi, amelyik mindvégig azt sugallja, hogy majd ki fog derülni, ki a gyilkos, de ez végül mégis teljesen homályban marad. Többször is azt a benyomást kelti a szerző az olvasóban, hogy most mindjárt ki fog derülni a nagy titok. Ilyet olvasunk a cikk közepe táján: „Bizonyára sokan türelmetlenkednek már: jó, jó, de mi a helyzet a *ualallal* esetében?”⁵⁵ Az olvasó azt reméli, hogy most következik a rejtély megoldása, de csalatkoznia kell, tovább folytatódik a latin *Planctus*-ok tárgyalása, és a türelmetlenebbek már ekkor abbahagyják az olvasást. Majd később úgy tűnik, hogy a dőcögős megfogalmazás dacára célközölségbe értünk: „Próbáljuk most meg prózára lefordítani az ÓMS. imént tárgyalt verzzakát, és [...] tartalmi-logikai úton

⁵⁰ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 39–43.

⁵¹ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) a 44–47. oldalon, kihagyásokkal.

⁵² Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 43.

⁵³ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 46.

⁵⁴ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 46.

⁵⁵ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 41.

megfejteti: milyen jelentésű szó egyenértékű a *ualallal* helyére, illetve a felmerülő ötletek közül melyik látszik a legvalószínűbbnek.⁵⁶ És ezután mindössze annyit kapunk, mint amit fentebb már idéztem.

Egy másik szubjektív szempontot röviden érintek: Martinkó számomra nagyon nem szimpatikusan kezeli Benkő munkáját. Erre csak egy példa. Először is visszaidézném Benkő szavait a kérdést tárgyaló esszéjéből: „Nem áltatom sem magamat, sem másokat azzal, hogy az eddigi kísérletezőkkel szemben én a megoldáshoz közelebb tudok férközni. Mégis tennék ide vonatkozóan néhány megjegyzést [...]” Benkő roppant szerény, pedig kristálytisztá logikával érvel, az érdemleges felvetéseket elemzi, értékeli, és kötelességének érzi, hogy megadja az egyelőre ismeretlen megoldást érzése szerint legjobban körülíró, megközelítő megfogalmazást.

Minderről pedig ez Martinkó véleménye: „Becsületére válik BENKŐ LORÁNDNAK, hogy szemmel láthatóan maga sem nagyon hisz ebben az értelmezésben.”⁵⁷

Úgy érzem, ez így, Benkőről – Martinkó Andrástól – nagyon nincs rendben.

Cikkismertetésem befejezésekképp utalnék Martinkó dolgozatának címére: „A vak tyúk szemet keres”. Ez egy meglehetősen szokatlan cím egy magyar nyelvészeti folyóiratban, és arra mutat, hogy maga a cikk írója is tisztában van munkájának hiányosságaival: azzal, hogy bár sok irányba elkalandozik, de konkrét eredményt nemigen tud felmutatni. Konklúzióképpen – legnagyobb sajnálatomra – kénytelen vagyok így egészíteni ki a címet: „...de nem nagyon talál”.

A fentiekhez kapcsolódóan kell említenem, hogy V. Kovács Sándor példaértékű gyűjteményes összeállítása, *A magyar középkor irodalma* közli az Ómagyar Mária-siralom szövegét – a bal oldali hasábjában, és mellette a jobb oldali hasábjába szedve a *Planctus* megfelelő versszakait.⁵⁸ A magyar verset Martinkó András „olvasata” szerint közli, amely sajátos ötvözete a feltehető olvasatnak és az értelmezésnek. A 10. versszak ilyen alakban áll: „Tűled válnám, / de nem valállal, / hogy így kínzassál, / fiam, halállal. /!”

A Martinkó által írt jegyzetek elején olvashatjuk, hogy „mindmáig van egy-két szó, illetve fordulat, melynek értelmezésében nincs közmegegyezés, például [...] különösen [...] a 10. „versszakban”: *De nem valállal...*”⁵⁹

Ezt követően Martinkó külön „értelemszerű, prózai átírás”-t is közöl, ebben a versszak így szerepel: „Elválnék tőled, de nem hogy cserébe így kínzassál, fiam, halálra.” Vagyis Martinkó a 2. és 3. sort összevontan értelmezi, s ebben a *valállal* szó lényegében a ’cserébe’ jelentést veszi fel.

A jegyzetekben egy rövid kutatási helyzetjelentést is olvashatunk.⁶⁰ Ebben Benkő Loránd 1981-ben elhangzott és nyomtatásban csak 1985-ben megjelent előadásában⁶¹ megfogalmazott datálást említi Martinkó: „a magyar fordító – feltehetőleg a 13. század első évtizedeiben – [...]” Ez természetesen lehet akár Martinkó saját következtetése, akár Benkő előadásának a hatása.

⁵⁶ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 43.

⁵⁷ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 44.

⁵⁸ V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. (Magyar remekírók.) Bp. 1984. 873–874.

⁵⁹ V. Kovács (az 58. jegyzetben *i. m.*) 1168.

⁶⁰ M. A. [Martinkó András]: *Az ÓMS kutatásának jelenlegi helyzete és problémái*. = V. Kovács (az 57. jegyzetben *i. m.*) 1168–1171.

⁶¹ Bibliográfiai adatait lásd az 1. jegyzetben.

5.3. Miután 1982. május 24-én összességében felbecsülhetetlen értékű 8 kötetnyi kézirat, 8 ösnyomatvány és 16 antikva ellenében, egy csereszerződés alapján az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került az Ómagyar Mária-siralmat tartalmazó Leuveni kódex, Vizkelety András fogott hozzá a kódex tanulmányozásához.

Ennek első lépéseként 1986-ban publikált egy fotókkal szépen illusztrált, a nagyközönségnek szánt elegáns füzetet, amely mellékletként az ÓMS valóságos méretű faksimiléjét is tartalmazta.⁶²

E kis kötetben Vizkelety közölte a vers „értelmezett szövegét”, és itt – számomra meglepő módon – Mészöly Gedeon 1956-os, azaz valójában 1942-ben megjelent értelmezését közölte, és nem a Benkő Loránd 1980-as monográfiájában található. Lehet, hogy Mészöly egyes megoldásait jobbnak érezte Benkőénél, vagy talán személyes preferenciák vezették. De két sor esetében mégis kivételt tett, a 9. és 10. versszak második sorai esetében. Tehát a versszak „Vizkelety-féle értelmezése” az alábbi: „Tetőled válnom kell, / de nem ily szörnyű valósággal, / mikor így kínoznak, / én fiam, halálosan! /?”⁶³

5.4. 1988-ban Martinkó András *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben* című könyvében⁶⁴ alig érinti a *ualallal* ügyét, de részletesen taglalja a versszak harmadik sorának problémáját.

A *ualallal*-ról a könyv főszövegében ezt mondja: „a *valállal* formával [...] Gragger óta Benkőig és rajta túl egész nyelvészhad foglalkozott (megnyugtató eredmény nélkül).”⁶⁵ A problémával megnyugtató eredmény nélkül foglalkozó „nyelvészhadba” bizonyára önmagát is beleszámítja.

Mindehhez lábjegyzetben hozzát teszi: „A *valállal* alakra nem térek ki, de bizonyos, hogy a hagyományos (Pais – Benkő – Molnár J. – Vizkelety) ‚valósággal’ értelmezés nem állja meg e {sic!} helyét, ahogy jeles antológiáink ‚de ne volna’ értelmezése sem.”⁶⁶ – Ez utóbbival Pais Dezső megfogalmazására utal.

Viszont valósággal meglepi az olvasót, jelezve ugyanitt, hogy birtokában van a valóságos megoldásnak: „Magam az első kísérlet után s azzal eléggé összhangban” – itt 1982-es cikkére utal – „egy középkori francia misztériumjátékban találtam meg a megfejtést, de kifejtése hosszú skolasztikus teológiai értekezést kíván.” Mivel Martinkó könyvébe sajnos nem fért bele e skolasztikus teológiai értekezés, így e misztériumjátékos megoldás mibenlétét sajnos nem ismerhettük meg.

Részletesen foglalkozik ellenben Martinkó azzal, hogy milyen latin minta és milyen fordítói gondolatmenet eredményeképp jöhetett létre a versszak harmadik sora, a *hul yg kynzassal*.⁶⁷ Martinkó erre vonatkozó gondolatait foglalja össze Haader Lea *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I. kötetében, az időhatározói mellékmondatok tárgyalása során.⁶⁸

⁶² Vizkelety András: „*Világ világa, virágnak virága...*” [*Ómagyar Mária-siralom*]. Bp. 1986.

⁶³ Vizkelety (a 62. jegyzetben *i. m.*) 38.

⁶⁴ Martinkó András: *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben*. (Irodalomtörténeti Füzetek 117.) Bp. 1988.

⁶⁵ Martinkó (a 64. jegyzetben *i. m.*) 134.

⁶⁶ Martinkó (a 64. jegyzetben *i. m.*) a 133. oldalon a 140. lábjegyzetben.

⁶⁷ Martinkó (a 64. jegyzetben *i. m.*) 133–136.

⁶⁸ Haader Lea: *Az alárendelő mondatok*. = Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I., II/1., II/2. kötet. Bp. 1991, 1992. 1: 728–745. A kérdés tárgyalása a 735. oldalon.

5.5. 1991-ben jelent meg Nyíri Antal egy 1988-ban tartott előadásának szerkesztett szövege.⁶⁹

Nyíri Antal a Winkler-kódex egy helyéből indul ki, melyet hosszabban idéz, s erről ezt mondja: „E gondolatsorban annak kifejezése, hogy a keresztfán megfeszített Krisztus halála miatt Mária életének támaszát is elvesztette, *örökség, jószág, ház* nincs, nincs *hely* sem, ahol fejét lehajthatná, nem profán vagy dehonosztáló megnyilatkozás, hanem az anya árvaságának döbbenetes megnyilvánulása.” Majd így folytatja: „A Wink[ler-]k[ódex]beli prózában előadott Mária-siralomban a *jószág és örökség* jelentése ’possessio’, ezek tehát rokonértelmű kifejezések.” Ezután idézi Márk 10. könyvének 22. versét a Vulgatából, Pesti *Újtestamentum*ából, a Jordánszky-kódexből és a Münchener kódexből. Ez utóbbiban egy ’birtok’ jelentésű *valál* főnév bukkan fel ezen a helyen.

Mindennek alapján Nyíri az alábbi mondja: „*Jószág, örökség, valál* rokonértelmű kifejezések.” Végül felteszi a kérdést, s azon nyomban meg is válaszolja: „Ha a Wink[ler-]k[ódex] Mária-siralomába beleillik a ’possessio’ jelentésű *jószág, örökség*, miért ne illenék bele az Ómagyar Mária-siralomba az ugyancsak ’possessio’ jelentésű *valál*? – Bizony, beleillik az Ómagyar Mária-siralomba is a ’possessio’ jelentésű *valál*: Tőled el kell válnom, de nem jószággal, örökséggel – „...de num *ualallal*” – mikor halálra kinzatól.”

Tehát Nyíri Antal megoldási javaslata szerint a *ualallal* szó jelentése ’jószággal, örökséggel’.

5.6. 1995-ben jelent meg az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 2. kötete. Érdekes változásokat tapasztalhatunk a *valál* címszó alatt⁷⁰ a TESz-hez képest.

Az ÓMS-beli *ualallal* szóhoz immár nem két, hanem három kérdőjeles, azaz hipotetikus jelentés tartozik. A TESz-beli 1. ’tény, való helyzet | Wirklichkeit, Factum’ jelentés helyét átveszi a ’Wirklichkeit (haupts. grausames Geschehnis)’ azaz ’valóság (főként kegyetlen esemény)’. Ez a változás kétségtelenül Benkő nézetének hatására történt. A 2. helyét biztosan tartja a ’közösség törvénye | Gesetz einer Gemeinschaft’ jelentés, amely Andrásyné Kövesi Magda elgondolása. A 3. szám alatt az újonnan beiktatott ’Dasein’ jelentés áll, melynek jelentése ’létezés’. Vagyis most már ily módon utal a szótár a Pais-féle elgondolásra, de nem kizárható, hogy a megfogalmazást befolyásolta A. Molnár Ferenc hipotézise is.

Az elemző rész szerint a 13. század közepéről származó *ualallal* adat jelentése bizonytalan: az 1–3. jelentésekkel egyaránt értelmezhető. Biztos adatok ezekre a jelentésekre nem találhatók, a legvalószínűbb jelentés azonban a ’valóság (főként kegyetlen esemény)’ – közli a német nyelvű szótár.

Ami a *valál* többi jelentését illeti, ugyanazt a hármast adja meg az EWUng, mint a TESz, azonos adatokra hivatkozva. De mivel az EWUng nem közli az adat lelőhelyét, csak a hozzá tartozó évszámot, ezért érdemi munkához alkalmatlan önmagában, szükségessé teszi a TESz használatát.

5.7. 2005-ben megjelent könyvében A. Molnár Ferenc három és fél oldalnyi terjedelemben foglalja össze 1982-es dolgozatát, tömörebben tárgyalva mind a kutatástörténeti részt, mind a saját elgondolásait.⁷¹ Kiindulásképpen közli: „Magam a *ualallal*-nak ’élettel, életben

⁶⁹ Nyíri Antal: *Vitás értelmezési kérdések a Halotti Beszédben és az Ómagyar Mária-siralomban.* = Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.* Bp. 1991. 504–509. A *ualallal* szó kérdésével az 508–509. oldalon foglalkozik.

⁷⁰ EWUng 2: 1600.

⁷¹ A. Molnár Ferenc: *A legkorábbi magyar szövegmélekek. Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia.* Debrecen 2005. Az elemzés a 115–118. oldalon, az első 17. számú jegyzetben. (A következő jegyzet is a 17. sorszámot kapta.)

maradva', s így a *βálál* szónak itt az 'élet' jelentésével számolok, noha erre máshonnan nem tudok példát hozni."

Az alábbi gondolatmenettel jut el A. Molnár a *valál* szó általa feltételezett 'élet' jelentéséhez: „A szövegösszefüggésbe grammatikailag is jól illő *Tüled válnám (...)* szerkezetnek a Planctusban meg lenne a megfelelője: „separer a te”, s akkor a *de nüm βálállal*-nak pedig nyilván a „Morte beate”: pontosabban itt csak egy latin szót ad vissza az egy magyar szó tagadása: *morte* 'halállal': *(de) num ualallal* '(de) nem étlettel'.”

A *val*- létige és az *él* ige szinonimitásának igazolása céljából a következőt említi legmeggyőzőbb példaként: „A létige (egyik töve: *val-*, vö. pl. *valék*) és az *él* szinonimák, egészen közeli kapcsolatuk legnyilvánvalóbban a régi magyar *alig van (vagyok stb.)* 'alig él' kifejezésben, formulában maradt meg.”

Érvelését ezzel zárja: „Azt, hogy a magyar költő itt *num ualallal* 'nem étlettel'-t írt, ... befolyásolhatta, hogy a *ualallal* szóra rá két sorra a *halallal* rimel, stilisztikailag pedig a szóismétlés nem lett volna előnyös.”

2007-ben jelent meg *A magyar irodalom történetei* című összefoglaló munka három kötetben. Az első kötetben találjuk *A magyar líra első fennmaradt terméke* című ismertetést Vizkelety Andrástól, amely az ÓMS-t tárgyalja.⁷²

Vizkelety közli a költemény értelmezett szövegét. Ennek során a több, mint húsz évvel korábban választott megoldással él, azt ismétli meg: „Tetőled válnom kell, / de nem ily szörnyű valósággal, / mikor így kínoznak, / én fiam, halálosan! //”⁷³

Vagyis Mészöly Gedeon és Benkő Loránd szövegértelmezéséből fésülte össze az általa közölt változatot; az átvett sorok számát illetően Vizkeletynél 3 : 1 Mészöly javára.

Noha meglehetősen jelentős terjedelmű szakirodalom foglalkozott az Ómagyar Mária-siralommal általában és egyes konkrét szöveghelyeivel is az elmúlt negyedszázad során, de a *ualallal* szó és a 10. versszak ügyében nincs tudomásom érdemleges hozzászólásról az EWUng megjelenése utáni időkből.

6. A *ualallal* szóra vonatkozó értelmezési javaslatom

Meggyőződésem szerint az ÓMS-beli *ualallal* szó jelentése 'szenvedéssel'.

Az alábbiakban a 15–16. századi szövegemlékeinkből vett példákkal fogom igazolni, hogy a magyar nyelvben használatban volt a *vall* igének 'elszenved valamit', 'szenved' jelentése. Ezzel a jelentéssel találkozunk a 'halált szenved' jelentésű *halált vall*, 'sebesülést szenved' jelentésű *sebet vall* kifejezésekben; ilyen példákat fogok közölni a 7. fejezetben.

A 8. fejezetben az 1473 és 1532 között keletkezett magyar nyelvű kódexekből számos olyan további idézet közlök, amelyekben a *vall* ige fizikai vagy lelki szenvedést okozó tényezővel, érzellemmel összefüggésben, 'szenved' jelentésben szerepel.

⁷² Vizkelety András: *A magyar líra első fennmaradt terméke*. = Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) *A magyar irodalom történetei*. I–III. Bp. 2007. 1: 71–77.

⁷³ Vizkelety (a 72. jegyzetben i. m.) 74.

A 9. fejezetben a már egészen elhomályosult eredetű, de a mai köznyelvben is gyakran használt *kárt vall*, *kudarcot vall*, *szégyent vall* szókapcsolatokról ejtek szót. Ezek mind a 'szened, elszenved' jelentésű *vall* igét őrizték meg, ugyanis e szókapcsolatoknak eredetileg 'kárt szenved', 'kudarcot szenved', 'szégyent szenved el' jelentései voltak.

A *ualallal* szóra és a 10. versszakra vonatkozó következtetéseket a 10. fejezetben tárgyalom.

7. A *halált vall*, *sebet vall* kifejezések nyelvelméinkben a magyar kódexek hat évtizede (1473–1532) folyamán

7.1. Az alábbi példaim a magyar kódexek hat évtizedének (1473–1532) korszakából valók.⁷⁴ Első példám az 1476-ban készült *Szabács viadalából* idézem.⁷⁵ A vers 27–30. sorainak betű szerinti szövege az alábbi:⁷⁶

Affelet sokzer harcholasth twttek
Azzal magoknak sok sebet wuttek
Halalth es vallottak hat nemelljék
kyraly nagy tystesseget melleth

A négy sor mai értelmezése:

Továbbá sok harcot folytattak,
Azzal magoknak sok sebet szereztek.
Halált is szenvedtek hát némelyek,
A király nagy tisztessége mellett.
A „Halalth es vallottak” részlet jelentése tehát 'halált is szenvedtek'.

7.2. A következő két példám a Szent Bernátnak tulajdonított, valójában Arnulphus de Lovanio és Josephus Hermann, a 13. század első felében élt két ciszter szerző művének magyar fordításából való.⁷⁷ A *Salve mundi salutare* kezdetű, hét énekből álló imádságot magyarul *Himnusz a felfeszített Krisztushoz* címmel szokták idézni. Az irodalomtörténészek az imádságot himnusznak vagy verses orációnak mondják; egyes vélemények szerint a

⁷⁴ A nyelvtörténeti „régí magyar kor” általam javasolt, a fennmaradt emlékek jellege alapján adott korszakbeosztását lásd Holler László: „Ki miatt ördögök szörnyülének és csodálkodván úgy szólnak” *Kronológia és szövegrekonstrukció: a 120 éve felfedezett Königsbergi Szalagok alapkérdéseiről*. Nyelvtudományi Közlemények 109(2013). 267–336. A korszakbeosztás a 293. oldalon.

⁷⁵ Imre Samu: *A Szabács viadala*. Bp. 1958. (Nyelvészeti tanulmányok 4.) Megjegyzem, hogy Imre Samunak a szöveg autentikusságára vonatkozó nézetei számomra teljesen meggyőzőek, az ezt kétségbe vonó elgondolásokat, így különösen Nyíri Antalnak a vers hamisítvány voltát feltételező, évtizedeken keresztül hangoztatott nézeteit tévesnek tartom.

⁷⁶ Imre (a 75. jegyzetben *i. m.*) A 9. oldalon a 27–30. sorban.

⁷⁷ Tarnai Andor (főszerk.) – Madas Edit (szerk.): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Bp. 1992. 600.

passió-elmélkedésekkel is közeli rokonságban áll.⁷⁸ A himnusz fordítása két kódexünkben található meg.

A teljes versszöveg összehasonlítása arra mutat, hogy a két változat közös forrásra vezethető vissza. Mindkettőben vannak olyan sorok, szavak, amelyek a másik változatban nem fordulnak elő, és közös összövegre látszik utalni egy javítás is.

Az 1513-ból való Czech-kódex, illetve az 1531-re datált Thewrewk-kódex mindkét alább idézendő versrészlet esetében lényegében azonos szöveget tartott fenn. Az egyik részlet a negyedik, a másik a hatodik énekből való.

A Jézus Krisztushoz szóló imádság első részletének betűhű szövege a Czech-kódexből, illetve a Thewrewk-kódexből az alábbi:

Czech-kódex (A Czech-kódex 51. oldalán az 1–7. sorban, CzechKFK 131. oldal).

zent zýwedeth meg zagatha.
draga werød ky hullatha.
Halaloderth kýth ýgy wallaal.
en zýwemnek zeretõye.
ne legýek naalad el feledwe.

Thewrewk-kódex (A Thewrewk-kódex 288. oldalán az 1–5. sorban, ThewrwkKFK 617. oldal)

Zent Zýwedet Meg zagata
draga wered ky hwllata
halaloderth kýt ýgy wallal
en zýwemnek zeretõye
ne legýek nalad el feledwen

Szilády Áron szövegközlése szerint:⁷⁹

Szent szívedet megszagatá,
Drága véröd kihullatá,
Halálodért kit így vallál,
Én szívemnek szeretõje,
Ne legyek nálad elfeledve.

Megjegyzés: Az utolsó szó a Thewrewk-kódexben hibásan „elfeledvén”.

A második idézet a Czech-kódexből, illetve a Thewrewk-kódexből az alábbi:

⁷⁸ Korondi Ágnes: *Anyanyelvűség, szöveghasználat, devóciós gyakorlat. A Salve mundi salutare két szövegváltozata kódexirodalmunkban*. [h. n.] 2006. A Sermones Compilati kutatócsoport honlapjáról (Hozzáférés: 2016. 12. 08.): http://sermones.elte.hu/?az=348tan_plaus_kagnes#_ftn1

⁷⁹ Szilády Áron (közveteszi): *Középkori magyar költői maradványok*. (Régi Magyar Költők Tára 1.) Bp. 1877. A Czech-kódexbeli részlet a 15. oldalon a 104–108. sorban; a Thewrewk-kódexbeli részlet a 211. oldalon a 103–107. sorban.

Czech-kódex (A Czech-kódex 60. oldalán a 4–9. sorban, CzechKFK 149. oldal).

Meel **seb̄deth** k̄ykeh **wallal**.
zeep weer̄deth k̄yth hullatal.
en z̄ywemben te meg ȳryad.
en lelk̄ometh hozsad wongyad:

Thewrewk-kódex (A Thewrewk-kódex 293. oldalán a 14–17. sorban, ThewrewkKFK 627. oldal)

Mel **sebydet** Kyketh **wallal**
zeep werewdeth kyt Hwllatal
En z̄ywembe te meg ȳryaad
En lelk̄omet hozyad wonnyad

Szilády Áron szövegközlése szerint:⁸⁰

Mél sebidet kiket vallál,
Szép vérödet kit hullatál.
Én szivemben te megírjad,
Én lelkömet hozzád vongyad.

Megjegyzés: A Thewrewk-kódexbeli utolsó két szó átírása Szilády szerint: „hozjad vonnyad”.

A *vall* igét tartalmazó verssorok jelentése meglehetősen világos. Az első részletbeli *halálo-dért kit így vallál* jelentése ’amit haláltusád során így elszenvedtél’, a második részletbeli *mély sebidet kiket vallál* sor jelentése ’mély sebeidet, melyeket elszenvedtél’.

7.3. A következő idézetem a 16. század eleji Lázár Zelma-kódexből való:

– „O en vram iesus cristus k̄y az menȳorzagbol ala zallal atya istennek kebeleböl az z̄yznek meheben : es az kereztfanak magassagan mely **sebeket vallal** :”. (A Lázár Zelma-kódex 230. oldalán a 3–8. sorban; LázárKFK 497. oldal).

A *sebeket vallál* jelentése ’sebeket szenvedtél’.

7.4. A példák sorát egy 1543-ból való versrészlettel zárom, amely tehát már „a korai magyar könyvnyomtatás kora (1533–1711)” idejében keletkezett.

Tinódi Lantos Sebestyénnek, a törökök ellen vívott háború krónikásának *Verböczi Imrehnek Kászon hadával kozári mezőn viadalja* című költeménye 12. versszakát idézem.⁸¹

⁸⁰ Szilády (a 79. jegyzetben *i. m.*) A Czech-kódexbeli részlet a 19. oldalon a 225–228. sorban; a Thewrewk-kódexbeli részlet a 214. oldalon a 225–228. sorban.

⁸¹ A Magyar Elektronikus Könyvtár honlapjáról: <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#18> (Hozzáférés: 2016. 12. 08.)

Sok vérök hullatván terekek jutának,
 Kik bajviadalban **sebeket vallának**,
 Kászon béknek ők mind csak fejet hajtának,
 Néki megbeszélék rendit viadalnak.

Itt ismét a *sebeket vallának*, azaz 'sebesüléseket szenvedtek el' kifejezéssel találkozunk.

8. A *vall* ige 'elszenved valamit' jelentésű további előfordulásai a magyar kódexek hat évtizede (1473–1532) folyamán

8.1. Elsőként olyan példákat említek, amelyekben a *kint vall* vagy *kin-vallás* kifejezések bukkannak elő.

Az első példám Kinizsi Pálné imádságoskönyvéből, az 1494 előtti Festetics-kódexből való. *A Szent Mária örök szűzeknek szűze* kezdetű imádságban találtam egy korai példát a *kin vallása* kifejezésre „**keen wallasaan**” alakban. (A Festetics-kódex 152. oldalán a 10. sorban; FesteticsKFK 331. oldal).

Az 1506-ból fennmaradt Winkler-kódexben olvassuk a következőt:

– „Emlekeziel kerezthien az aldót ihesusrol artatlan halalarol nagh **keen vallasarol** zenth veere hullasarol nyomousagarol kýt te eerted zenvede ew nagh zerelmebew” (A Winkler-kódex 120. oldalán a 17–21. sorban, WinklerKKK 276. oldal). Ebben a részletben, hasonlóan a Festetics-kódexbeli adathoz, egymás mellett áll a *kin* és a *vallás*, az összetett szó kialakulásának folyamatát jelezve.

Egy további részletet is idéznék a Winkler-kódexből:

– „Kerlek ez előöl mondoth **kenyődnak** kýcheth kereztfának eleyn **vallal** emlekozetyerth Aggyád neköm býneymnek bochanatyath” (A Winkler-kódex 247. oldalán a 15–18. sorban, WinklerKKK 528. oldal).

A mondat értelmezése: Kérlek ez előbb mondott kínidnak – amelyeket a keresztfának elein vallál – emlékezetjért adjad nekem bűneimnek bocsánatát!

Noha itt egymástól távol kerültek a *kin* és a *vall* szavak, de a kontextusból egyértelmű, hogy itt is a „kín vallásáról” van szó.

S végül az 1532-ben készült Kriza-kódexből idézek egy, a fentihez hasonló előfordulást:

– „Emleközzel az te **kenodrol** . kýt **vallal** mikoron minden te baratidtv es esmeröydtöl el hagyattatvan az magas kereztfan mezeýtelen es nyomorvltan fýggel . es az te barátýd te ellened allanak.” (A Kriza-kódex 28. oldalán, az 1–8. sorban, KrizaKFK 28. oldal).

A fenti példasor alapján elmondható, hogy a *vall* ige tárgy lehet maga az absztrakt „kín” is; az így létrejövő „kín vallása”, azaz a 'kín elszenvedése' lényegében egy tautologikus frazéma. A kéttagú kifejezés összekapcsolódásával jött létre a „kín-vallás” szóösszetétel, melynek jelentése 'kínszenvedés'.

8.2. Következő példámban az „epeséget vall”, „keserúséget vall” kifejezések szerepelnek.

Elsőnek ismét a Winkler-kódexből idézek. A kódex 329–337 közötti oldalain egy latin minta alapján készített *Szűz Mária hét epesége* témájú szöveg áll. A kódex kiadása, amely

lehetőség szerint az egyes szövegegységek latin eredetijeit is közli, e helyütt megállapítja, hogy pontos latin megfelelőt ugyan nem tud adni, de hivatkozik két olyan műre, amely a magyar változat ihletője lehetett. Ezt olvassuk: „Mária különböző számú epeségei (néha: keserőségei) több kódexünkben is feltűnnek”, s meg is adja további hat kódexünkben ezen szövegrészek helyét.⁸²

Ezen *epeségek* jellemzően a *vall* igével összekapcsoltan jelentkeznek.

– „Eez elő **epesegödeerth** kyth te ha(a)th **vallaal** ziz maria” (A Winkler-kódex 329. oldalán a 3–4. sorban, WinklerKKK 692. oldal).

– „Masod siralmas **epesegöth** te haath **vallal** ziz maria” (A Winkler-kódex 330. oldalán az 5–7. sorban, WinklerKKK 694. oldal), és a sorozat folytatódik.

Itt, a második epeség előadása során (a 10. sorban) olvashatjuk a „nagh keserwsegoth zenvedeel” kifejezést, amely azonnal értelmezi is számunkra az „epesegöth vallal” kifejezést mindkét elemét, s egyértelművé teszi, hogy a *vall* itt is ’szerved’ jelentésű.

Az *epeséget vall* kifejezésre még egy-egy példát említek két kódexből, melyek szövege igen közel áll egymáshoz.

A 16. század eleji Lázár Zelma-kódexben:

– „emleközzel meg en edes vram iesus cristus az te zent predikaciodrol es faradsagidrol es **epesegödrol** kyt te zent testedben mi eröttönk **vallal**”. (A Lázár Zelma-kódex 155. oldalán a 9–12. sorban, majd a 156. oldalán az 1–2 sorban; LázárKFK 347, 349. oldal).

Az 1520. évi Pozsonyi kódexben:

– „Emlekezzel meg vram iesus te zent predicaciodrol ees faradsagos **epesegedrewl** kyketh The zenth testedben erettewnk **vallal**”. (A Pozsonyi kódex 1. oldalán a 11–14. sorban, PozsonyiKFK 37. oldal).

Álljon itt egy példa a *keserőséget vall* kifejezésre is, a Czech-kódexből:

– „Emleközyel az nagy **keserwsegröl**. kyth te halalodnak ydeyn **vallal**.” (A Czech-kódex 30. oldalán a 12–14. sorban, CzechKFK 89. oldal).

8.3. Folytatom a példákat a lelki szenvedések területéről. Az alább következő mondatokban a szomorúság, a bánat és a nyomorúság lesz a *vall* ige tárgya.

Ismét a Winkler-kódexszel kezdem, három példát idézek innen.

– „Emleköziel az **zomorwsagrol** kyth **vallal**” (A Winkler-kódex 251. oldalán a 7–8. sorban, WinklerKKK 536. oldal).

– „Emlekoziel **banatodrol** kyth **vallal**” (A Winkler-kódex 252. oldalán a 2–3. sorban, WinklerKKK 538. oldal).

– „Mykoron edes fyaddal ihesus cristussal egiptomba futa(a)l **zomorosagoth** nagyöth **vallal**” (A Winkler-kódex 330. oldalán a 7–9. sorban, WinklerKKK 694. oldal).

Következzék két idézet az 1516. évi Gömör-kódexből.

– „zýuednek **banadyaerth** kyt az koron **vallal**” (A Gömör-kódex 19. oldalán az 5–6. sorban, GömörKFK 177. oldal).

– „Emlegezýel . az **nýomorusagödrol** . kyket **vallal** .” (A Gömör-kódex 112. oldalán a 11–13. sorban, GömörKFK 363. oldal).

⁸² WinklerKKK 31.

S végül álljon itt két olyan idézet, amelyek egyértelműen utalnak a *vall* szó 'szenved' jelentésére.

Az első egy Winkler-kódexbeli részlet:

– „Emléközieel megh az **banatrol** ees **keserysegröl** kyth leködben tennen magad **valwan zenvedeel**” (A Winkler-kódex 246. oldalán a 6–9. sorban, WinklerKKK 526. oldal).

Azaz: Emlékezzél meg a bánatról és keserüségről, amit lelkedben tennenmagad „vallván szenvedél”. E megfogalmazás világossá teszi, hogy a „vallván szenvedél” jelentése 'szenvedve szenvedtél'.

A másik részlet a Kriza-kódexből való:

– „Emléközzel kegyes Iesus mynden gondolatydrol es **belső zomorusagidrol** kyket te zöletesödnök eleýtöl fogwa emberi természetben es zyben yelössöl **zenuedel** es **vallal** az te isteni elmedben.” (A Kriza-kódex 6. oldalán a 11–14. sorban, folytatva a 7. oldalon az 1–4. sorban, KrizaKFK 6–7. oldal).

Ebben az idézetben a „szenvedél” és a „vallál” egymásmellettsége utal a két ige szinonima-jellegére.

9. A *vall* ige 'elszenved valamit' jelentésű állandósult szókapcsolatai

9.1. Ebben a fejezetben olyan szókapcsolatokra mutatok példákat, amelyek a mai napig elemei a köznyelvnek, noha bennük a *vall* eredeti jelentése már teljesen elhomályosult. Ilyen frazémáink a *kárt vall*, a *kudarcot vall*, a *szégyent vall*, ezek eredetileg 'kárt szenved', 'kudarcot szenved', illetve 'szégyent kénytelen elszenvedni' jelentésűek voltak.

A 16–19. századi forrásokból eredő, ilyen szókapcsolatokat tartalmazó hosszabb-rövidebb szövegek gazdag tárháza a Szabó T. Attila gyűjtését feldolgozó *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*.⁸³

Lássuk, mikorikiak az egyes szókapcsolatok legkorábbi adatai ebben a szótárban!

A 'kárt vallottam' értelmű „*wallotham*” szóalak már egy 1542-beli példamondatban is jelentkezik. A *kárt vall* szókapcsolat 1548-ban bukkan fel (EMSzT 6:166), majd ezt követően számos példával adatolt. A Szabó T. Attila által közölt feljegyzésekben a *szégyent vall* 1570-től (EMSzT 12: 235–236.), a *bút vall* 1573-tól (EMSzT 1: 1081–1082.; 13: 1083.), a *gyalázatot vall* 1628-tól kezdve (EMSzT 4: 695.; 13: 1083.) fordul elő. A *kudarcot vall* 1593-tól jelentkezik (EMSzT 7: 626.; 13: 1084.), de ennek ősbib változata, az azonos jelentésű *kurcot vall* már 1575-től (EMSzT 7: 651.).

A *kár*, a *szégyen*, a *bú*, a *gyalázat*, a *kudarc* mind kínos, rossz, kellemetlen helyzetet kifejező fogalmak, lelki szenvedést okoznak.

9.2. Érdekesnek tartom, hogy a *kár-vallás*, *szégyen-vallás* főnevek már ismeretlenek a köznyelvben, de korai adatai vannak, lásd pl. a *Magyar nyelvtörténeti szótár kár-vallás, szégyen-vallás* címszavait.⁸⁴

A *kár-vallás* a 16. század végén általánosan használt szókapcsolat volt. Erre mutat, hogy az 1585-ben megjelent, magyar megfelelőket is tartalmazó *Calepinus-szótár* több helyen

⁸³ A *vall* címszó 12. számú jelentése alatt (EMSzT 13: 1083–1084.), valamint az egyes szókapcsolatok tárgyánál, betűrendben.

⁸⁴ NySz 3: 1002–1003. hasábkokon, az 1. *VALL* főcímszó [*Vallás*] címszava alatt.

használja a „Kár vallás” kifejezést magyar megfelelőként.⁸⁵ Melich kiadása alapján közlöm az oldalszámot, az illető latin szót és a szótárbeli magyar megfelelőjét:

314. detrimentum – *Kár vallás* ;
 331. dispendium – *Hiába valo, haszon talan költség. Kar [!] vallás* ;
 496. iactura – *Kár vallás* ;
 555. intertrimentum – *Kar vallás* ;
 intertritura – *Kar vallás* ;
 578. laesura – *Kár vallás*.

A *vall* ige bizonyos toldalékos alakjainak a *kárt vall* szókapcsolat tárgyával történt összevonásából több szavunk is keletkezett. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban* külön szócikk mutatja be *kárvallás* és a *kárvalló* szavak előfordulásait.⁸⁶ A ’pórol járt, megkárosult <személy>’ jelentésű *kárvallott* ma is gyakran használt, élő eleme nyelvünknek, szemben a *kárvallás*-sal, amely szenvedő alanya, mondhatnánk *kárvallottja* lett a nyelvi változás kiszámíthatatlan folyamatainak. Noha a köznyelvből kihalt a *kárvallás*, a tájnyelvben mégis dokumentált, ahol ’kár, veszteség’ jelentésű.⁸⁷

9.3. Noha módszeres keresést nem folytattam a fentiekben említett szókapcsolatok legkorábbi előfordulásainak felderítésére, de ha olvasmányaim során egy-egy korai példával szembekeverültem, akkor azokat feljegyeztem. Közülük a két legkorábbit említem meg, amelyekben összesen négy *vall*-os szókapcsolat szerepel. Megtörténhet, hogy az alábbi adatok között a szókapcsolatok kutatói által számon tartott előfordulásoknál korábbiak is vannak.

A *szégyent vall* és *kárt vall* 1515-beli jelentkezését találtam meg Szabatkay Mihálynak Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán veszedelméről szóló énekében, amelyet mint *Cantio Petri Berizlo 1515* tett közzé Szilády Áron a *Régi Magyar Költők Tára* 2. kötetében, az első kötethez tartozó pótlások között. Szilády szövegközlése alapján idézem az 5. versszakot.⁸⁸

– Az szót mondja szandsák-vajda az ő fogságában :
 » Jaj! hogy veszék, **szégyent vallék** én bátorságomban,
 Egy pap miatt nagy **kárt vallék** én vajdaságomban.

Ugyancsak két szókapcsolatot találtam Zay Ferenc 1535 körül írt emlékiratában, amely Nándorfehérvár 1521-ben történt elvesztéséről szól. Ebben a szövegben a *kárt vall* és a *kisebbséget vall* kifejezéseknek van nyoma.

Lássuk előbb a betűhű közlés szerinti szöveget a kézirat 53. oldalának 15–19. sorából.⁸⁹

⁸⁵ Melich János (sajtó alá rendezte): *Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. (Ambrosii Calepini Dictionarivm Decem Ligarvum Lygdvni, M. D. LXXXV.)* Bp. 1912.

⁸⁶ EMSzT 6: 222–223.

⁸⁷ ÚMTSz 3: 126; Kiss Géza (szótári hagyatékából) – Keresztes Kálmán (szerk.): *Ormánysági Szótár*. Bp. 1952. A 282. oldalon a *kárvallás* címszó alatt.

⁸⁸ [Michael de Szabatkay]: *Cantio Petri Berizlo 1515*. = Szilády Áron (szerk.) *Régi Magyar Költők Tára* 2. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. Bp. 1880. 365–367., jegyzetek: 482–487.; lásd még erről: Ábel Jenő: *Beriszló Péter énekéhez*. Egyetemes Philologiai Közlöny 12. (1888.) 529–534.

⁸⁹ Zay Ferenc: *Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)* Közzéteszi: Kovács István. Debrecen 1982. 111.

„El Thekelly Magaban Hogy El Menyén alwla, Es Heyaba Ne wezesse Nepéth alatta, Mongyak Hogy azth montha vona, Hogy Nem Heyaba **waloth** wona mynd **Karth** Smynd **Kysebssegewt**, ...”

A részlet értelmezése könnyebb a mai olvasóra tekintettel elkészített szövegkiadás alapján:⁹⁰

„Eltekéli magában, hogy elmenjen alúla, és héjába ne veszesse népét alatta. Mondják, hogy azt mondta vóna, hogy nem héjába vallott vóna mind kárt s mind kisebbségöt, ...”

A *kárt vall* értelme közismert, de mi a *kisebbséget vall* jelentése?

A köznyelvből ismeretlen szókapcsolat tárgyát megleljük a 20. századi tájnyelvben. Így a *Szamosháti Szótárban* megtaláljuk a *kisebbség* szónak ’hátrány’, valamint ’gyalázat, szégyen’ jelentéseit. Az előbbihez tartozik egy fonetikailag pontos lejegyzésű példamondat, mely tartalmilag a következő: „Nem válik az az embernek kisebbségére, ha megtanulja”.⁹¹ Hasonlóképpen az *Új Magyar Tájszótár* is közli ’kár, hátrány’ jelentéssel a *kisebbség* szót.⁹²

Tehát a *kisebbséget vall* jelentése kétségtelenül ’hátrányt szenved’.

9.4. Ezen a ponton szakítom meg a *vall* ige jelentéseinek vizsgálatát, mivel meggyőződésem szerint a fentiek elegendő bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy az ’elszenved valamit’, ’szened’ meghatározó fontosságú jelentése volt e szónak a 15–16. században, s joggal feltételezhető, hogy ez egy élő jelentés volt a 13. század elején is.

Sőt, a *vall* ige bizonyos olyan jelentéseinek esetében is, amelyekben ezt ma már egyáltalán nem érezzük, a ’szened’ jelentésnek volt alapvető szerepe.

Hadrovics László említi *Történeti jelentéstanában*, hogy manapság „a *felcsigázza az érdeklődést* szólást hallva már senki sem gondol arra, hogy valaha a kínvallatásnál a vádlottat valóban csigán húzták fel”.⁹³ Hadrovicsnak ez az emlékeztetője két szempontból is fontos a számunkra: egyrészt emlékeztet arra, hogy egy-egy szó eredeti jelentése teljesen elhomályosulhat, másrészt emlékeztet arra, hogy valaha szokásban volt a *kínvallatás* intézménye.

Így Hadrovics emlékeztetője nyomán eszünkbe juthat, hogy a *beismerő vallomást tesz* szólást olvasva ma már nem nyilvánvaló, hogy eredetileg a *vallat*, *vall*, *vallomás* alapvető konnotációs eleme volt a kényszerítés, a szenvedtetés: hogy a *vallat* eredetileg ’erőszakkal, szenvedés okozásával nyilatkozatot kikényszerít’ jelentésű volt. És a *vallató* elvárásainak megfelelő *beismerő vallomást* akár a józan ész által elképzelhetetlen, felfoghatatlanul embertelen módszerrel és kegyetlenséggel kényszerítették ki a gyanúsítottból. Ezt a jelentésbeli kiindulási pontot felidézve, ha azt olvassuk, hogy „a körúti robbantás gyanúsítottja *beismerő vallomást tett*”, akkor ebből még nem következtethetünk arra, hogy valóban a gyanúsított követte el a bűncselekményt.

Másfelől emlékeztetnék arra is, hogy a hatalmat birtoklók világképétől, az előirt és megkövetelt mitológiától különböző meggyőződésű, hitvilágú, világképű személyek *kínvallatások* hatására *vallották* meg a hitüket, ismerték be, hogy mely hitnek a *vallói*, mi az ő *vallásuk*.

Ezekkel a megjegyzésekkel csupán utalni szeretnék arra, hogy a *vall* ige jelentésfejlődése nem követte a TESz, illetve az EWUng feltételezését, amely szerint a *vall* eredetileg

⁹⁰ Zay Ferenc: *Az Lándorfejrivar elveszésének oka e vót és így esött*. Sajtó alá rendezte: Kovács István. /Bibliotheca Historica/. Bp. 1980. 57.

⁹¹ Csúry Bálint: *Szamosháti szótár*. I–II. Bp. 1935–1936. 1: 514. A *kisebbség* címszó alatt.

⁹² ÚMTSz. 3: 366. A *kisebbség* címszó alatt.

⁹³ Hadrovics László: *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Bp. 1992. A 331. oldalon a 249. szakaszban.

'nyilvánosan elismer, kinyilvánít valamit' jelentésű lehetett.⁹⁴ Az előzőekben számos példával szemléltetett 'elszenved valamit' jelentést a *vall* szavunk egyik legkorábbi jelentésének kell tartanunk.

Ezen kérdések vizsgálata messzire vezet, és kívül esik jelen publikációm keretein.

10. A *ualallal* szót tartalmazó versszak értelmezése

10.1. Most térjünk vissza az Ómagyar Mária-siralom problematikus szavához.

A fentiekben, a 7., 8. és 9. fejezetben számos példán keresztül bemutattam, hogy a *vall* ige a 15–16. században rendelkezett az 'elszenved valamit', illetve 'szened' jelentéssel.

Ennek alapján a *vall* igéből az *-ál* deverbális névszóképzővel létrejöhetett egy 'szenedés' jelentésű **vallál* főnév, – hasonlóképpen a *(meg)hal* igéből képzett *halál* szavunkhoz –, és a *-val*, *-vel* eszköz- és társhatározó rag hozzáillesztésével és az itteni *[v]* hasonulásával létrejött egy 'szenedéssel' jelentésű **vallállal* szó.

Mivel azonban a vizsgálataim során sehol sem bukkant fel egy 'szenedés' jelentésű **vallál* főnév, ezért felvetődött bennem annak gyanúja, hogy egy ilyen, a *vall* igéből képzett főnév valójában nem volt használatban a magyarban; ez a szó talán az Ómagyar Mária-siralom költőjének egyéni, egyszerű szóképzése.

Külön magyarázatot kíván tehát, hogy miért nem dupla *l*-lel írt „*uallalla*” szóalakat találunk a költeményben. Meggyőződésem szerint ennek az az oka, hogy a költő a hosszú *l* hangot (vagyis a második *l* betűt) feláldozta a második és negyedik sor tökéletes összecsengésének érdekében: ily módon ugyanis egy hibátlanul hangzó *valállal* – *halállal* rímet kapott. Vagyis ebben a speciális értelemben igazat kell adnom Gragger Róbertnek: itt valóban egy szójátékkal állunk szemben.

Ebből következően a „*ualalla*” betűsört tévesztés vagy hiány nélkülinek, az eredeti kéziratával azonos alakú szónak tartom. Így egy szokatlan helyzet állt elő: mivel a *vall* igéből képzett főnév helyesen lejegyzett alakja a *uallallal* lett volna, ezért a *ualallal* helyesírási szempontból hibás; mégis, az *l* betű elhagyását nem a másoló, hanem a költő számlájára írom.

A fentiek alapján az Ómagyar Mária-siralom *ualallal* szava a jelentésére tekintettel egy hapax legomenon.

A szó egykori kiejtése bizonyosan [*valállal*] volt.

Eredményeinkből következik, hogy az EWUng *valál* szócikkében felsorolt első három – egyébként kérdőjellel jelölt – jelentés, amelyek mindegyike az ÓMS-beli előfordulás lehetséges értelmezéseként szerepel, elhagyandó a magyar nyelv jövőbeli etimológiai szótárából. Helyettük a 'szenedés' jelentést kell felvenni – immár kérdőjel nélkül.

10.2. Térjünk vissza a *ualallal* szót tartalmazó versszakhoz. Amint láttuk a 2. fejezetben, az alábbi betűsorrallal lejegyzett versszak olvasható ki a Leuveni kódexből:

„Tuled ualmun / de num ualallal / hul yg kynzassal / fyom halallal./”

⁹⁴ TESz 3: 1079.; EWUng 2: 940–941.

Kérdés, miként értelmezzük a „*ualmun*” betűsört? Az nem kétséges, hogy ez a betűsor hibás, még esetlegesen kihagyott betűk feltételezése mellett sem ad ki a vers szövegébe beleil-
lő értelmes magyar szót. De vajon be kell-e iktatnunk a *kell*-t a versszak első sorába, amint
Négyesy László és Mészöly Gedeon meglehetősen határozottsággal állította? Vagy nem kell a
kell, miképpen Pais Dezsőre utalva Benkő Loránd érvelt? S ha nem kell, akkor vajon *válnom*
vagy *válnám* állhatott-e az eredetiben?⁹⁵

Érdemes felidézni a latin minta megfelelő versszakát:

„Morte, beate, / separer a te, / dummodo, nate, / non crucieris. //”

Ennek általam javasolt fordítása:

A halál, áldottam, / válasszon el tőled, / csak hogy te, szülöttem, / ne kínoztassál meg. //

A latin előképre tekintettel az a véleményem, hogy a költemény kéziratában az első sor
végén a ’válnám’ jelentésű „ualnam” betűsor állhatott, vagyis a Benkő által második lehetséges
változatként feltételezett szóalak. Így viszont nincs szükség a *kell* szó feltételezésére.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy a verssorban a *válik* igének a feltételes módú, egyes
szám első személyű alakjai közül miért a tárgy-as és miért nem az ideillő a lanyi végződéssel
ellátott változata van: miért *válnám*, miért nem *válnék*?

Benkő Loránd 1980-as monográfiájában így fogalmaz erről, Pais Dezső explicite ki nem
fejtett, de kikövetkeztethető nézetét ismertette: „az ikes *válik*-nak a feltételes mód egyes szám
1. személye nyilvánvalóan *válnám* volt ez időben is.”

Nos, nézetem szerint a feltételes módnak mind az általános ragozás szerinti, mind a határo-
zott ragozás szerinti alakjai használatban voltak már „ez időben is”; egyértelműen erre utalnak
az Ehrenfeld-kódexben jelentkező, egyes szám első személyű feltételes módú igealakok.⁹⁶

De mivel a versszak második, harmadik és negyedik sorában az egyes sorvégi szavak
utolsó két vagy három vokálisa *a* és *á* hang, ezért meglehetősen zavaró hangzást eredmé-
nyezne az első sor végén egy *á* – *é* vokáispár. A *válnám* igealak használata nem okoz meg-
értési nehézséget, és talán még választékosabbnak is tűnhetett, mint a *válnék*. Hangzását
illetően viszont a *válnám* használatával a sorvégi magánhangzók sorozata így alakul: *á – á /*
a – á – a / a – á / a – á – a // Ez a hangzásbeli harmónia indokolhatta a *válnám* alkalmazását
a *válnék* ellenében.

Nézetem szerint tehát az első sor eredetileg „Tuled ualnam” alakú volt.

10.3. Fordítsuk figyelmünket a *hul yg kynzassal* verssor felé.

Benkő Lorándnak a *hul* funkciójáról vallott véleményét a 4.4. alfejezetben idéztem; ő erről
így nyilatkozik: „vonatkozó határozószónak venném, amely itt mellékmondatot kapcsol, idő-
beliségre utaló jelentéssel.” De végül megjegyzi: „Mivel az eredetileg szintén vonatkozó hatá-
rozószói szerepű *hogy* alkalmasint *hol* > *holy* > *hogy*-féle alaki változással [...] vált kötőszóvá,
PAIS „*hogy*”-os értelmezése sem jogtalan.”

Benkő elmondja máshol, hogy – egyetlen kivétellel – az ÓMS szenvedő igealakjai „sza-
bályosak”;⁹⁷ a szabályosak közé tartozik a *kynzassal* is. Ennek jelentése ’kínozva legyél’ vagy

⁹⁵ Benkő 1980. 60. A szöveggövedő értelmezésben egymás alatt van a két lehetséges változat.

⁹⁶ Jakab László: *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék szótárszerű feldolgozásban*. Debrecen 2002. Lásd a 425–426.
oldalon a „-ná/-né + alanyi személyrag”, illetve a „-ná/-né + tárgy-as személyrag” felsorolásokat.

⁹⁷ Benkő 1980. 187.

'megkínóztassál', s pontosan ebben a jelentésben a mai köznyelvben is jól érthető igealak. Erre tekintettel meggyőződésem szerint akkor járunk el helyesen, ha a verssornak mind a szövegekövető értelmezésében, mind a mai megfelelőikkel történő értelmezése esetén megtartjuk a szenvedő igealakot, és aztán ehhez igazítjuk a mellékmondatot kapcsoló kötőszót.

Így járt el Benkő Loránd az általa adott szövegekövető értelmezésben: „hol így kínzassál”, de már eltért ettől a mai megfogalmazású értelmezése során adott mindkét variánsban. Az első variáns szerint: „amikor így kínoznak”, az egyenértékűnek tartott másik változat szerint „hogyan kínozzanak”. Tehát Benkő az első esetben időbeliségre utaló vonatkozó határozószóként, a második esetében célhatározói funkciójú kötőszóként értelmezi a *hul*-t.

Megtartva a *kínzassál* szenvedő igealakot, a mai köznyelvi használat szerint kétségtelenül a célhatározói funkciójú *hogy* kötőszónak kell itt állnia. Kérdés, hogy vajon nem lett volna természetes ennek a használata már az ÓMS kéziratában is. Tekintettel arra, hogy a *hug* ilyen funkcióban már a Halotti beszédből is ismert,⁹⁸ így kronológiai nehézség nem merül fel, és teljesen természetes lenne, ha az illető sorban nem a *hul*, hanem a *hug* (azaz a *hogy*) kötőszó állna. De ekkor felmerül a következő kérdés: nem lehetséges-e, hogy itt egy másolási hibával állunk szemben, amely egy betűt érint?

Úgy vélem, hogy nem indokolt a másolási hiba feltételezése. Ugyanis a verssor zenei harmóniája iránt támasztott legszerényebb igény is majdnem teljes határozottsággal kizárja a „*hug yg*” szópair alkalmazását, s még akkor is a „*hul yg*” szópair jelenlétét teszi valószínűvé, ha úgy gondoljuk, hogy a *hul* vonatkozó határozószó kevésbé illet ide.

Itt utalnék Benkőnek a kutatástörténeti összefoglalóban már idézett megjegyzésére, amely nála érvként szolgál a *hul*-nak az általa valószínűbbnek tartott vonatkozó határozószói funkció mellett: „Ezt a felfogást látszik erősíteni mindenekelőtt a hangalak, amely a valószínűbb *l*-es olvasat miatt formálisan is egyezhet a *hol* határozószóval.” Ezt Benkő az *ly*-es olvasattal szemben mondja. Számomra épp egy ellentétes gondolatmenetben jut szerephez az *l* hang: bár a *hogy* kötőszó természetesebb lett volna ezen a ponton, de a verssor zeneisége iránti elvárás a *hul* használatát kényszerítette ki.

Így nézetem szerint a másolat hibátlanul adja vissza az eredeti kézirat *hul yg kyzassal* verssorát.

Csak egy rövid megjegyzéssel utalnék arra, hogy az „*yg*” szó még egy helyen bukkan fel a versben, a 3. versszakban. Azonban a szövegekörnyezet alapján kétségtelen, hogy a 10. versszakban 'így', a 3.-ban viszont 'egy' jelentéssel szerepel.

10.4. Még a versszak utolsó szavával kell foglalkoznom.

Martinkó András megemlítette a következőt: „különösnek találom, hogy senki sem akadt fenn ezen a frazeológián: „kínzassál... halállal”. *Halálra* lehet valakit kínozni, de *halállal* nem szokás.”⁹⁹

Nos, ennek oka véleményem szerint elég egyszerű, s ezáltal több értelmezési nehézség is megoldást nyer. Ugyanis mondattani szempontból vizsgálva a versszakot, meggyőződésem szerint annak első és negyedik sora tartalmazza a főmondatot, a második és harmadik sora a mellékmondatot. Tehát a költő a két, egymáshoz kapcsolódó gondolat versebe foglalásakor a

⁹⁸ Lásd: TESz 2: 129–130. *hogy*² címszó alatt.

⁹⁹ Martinkó (a 49. jegyzetben *i. m.*) 46.

közbeékeléses megoldást alkalmazta, megvalósítva ezzel a második és negyedik sor végén álló szavak hibátlan összecsengését: *ualallal – halallal*. A versszak értelmezése szempontjából ez egy igen fontos észrevétel. Minden bizonnyal pontosan erre utalt Horváth János, amikor a versszak „átlépő gondolatmeneté”-ről tett említést.

10.5. Mielőtt az értelmezés kérdését tárgyalnánk, rögzíteni szeretném, hogy nézetem szerint a versszak hipotetikus eredetije az alábbi volt – kurzívval jelölve azt a három karaktert, amelyek lemásolása során tévesztés történt:

„Tuled ualnam / de num ualallal / hul yg kynzassal / fyom halallal.//”

Végre elérkeztünk ahhoz, hogy megadhassam a versszak értelmezéseit!

A) Szövegkövető értelmezésem az alábbi:

A1) Tőled válnék, / de nem valállal, / hol így kinzassál, / fiam, halállal. //

A gondolatok szerinti, azaz „főmondat | mellékmondat” tagolás szerinti értelmezésem:

A2) Tőled válnék, fiam, halállal; | de nem valállal, hol így kinzassál.

B) Értelmezésem a mai szóhasználattal:

B1) Tőled elválnék, / de nem szenvedéssel, / hogy így megkinzassál, / fiam, halállal. //

A gondolatok szerinti, azaz „főmondat | mellékmondat” tagolás szerinti értelmezésem:

B2) Tőled elválnék, fiam, halállal; | de nem szenvedéssel, hogy így megkinzassál.

Tekintettel arra, hogy a latin előképhez hasonlóan a magyar költemény is erősen sűrített, szikár megfogalmazású, érdemesnek tartom egy jobban körülírt értelmezés közlését is.

C) Részletesebb megfogalmazású értelmezés:

Elválnék tőled fiam, akár még a halál árán is, de csak ha ez nem járna számodra ilyen borzalmas szenvedéssel, ily szörnyű megkínóztatással.

Itt szeretném felhívni a figyelmet a negyedik sor elején álló *fiam* szó kettős szerepére. Alapfunkciója szerint a főmondat részét képezi: „Tőled elválnék, *fiam* – halállal”. De betölt egy másik szerepet is, a mellékmondatához is csatlakozik a beékeléses szerkesztési mód következtében: „de nem szenvedéssel, hogy így megkinzassál, *fiam*”! E kettős funkció következtében szinte észrevétlenül vezet vissza a mellékmondatból a főmondatba. E szerkesztésmód a régies hangzású magyar szakszóval élve a „közöléses” versformálás, amelyet Gragger Róbert észrevezetett német nyelvű értekezésében már 1923-ban.

10.6. És most jutottunk el odáig, hogy összevethessük a latin előképet és a magyar versszakot. Mind a latin, mind a magyar versszak a lehetőségek határait maximálisan kihasználva sűrített megfogalmazású.

Az előkép tehát:

Morte, beate, / separer a te, / dummodo, nate, / non crucieris. //

A magyar versszak (korrigálva a második szó három betűjét):

Tuled ualnam / de num ualallal / hul yg kynzassal / fyom halallal. //

A főmondat a *Planctus*-ban a versszak első két sora, a magyarban az első és a negyedik sor:

Morte, beate, separer a te → Tőled válnék, fiam, halállal.

A mellékmondat a latin versszak harmadik és negyedik sora, a magyarban a második és harmadik sor, továbbá a negyedik sor első szava (!):

dummodo, nate, non crucieris → de nem szenvedéssel, hogy így megkínzassál, fiam!

Tehát a magyar „fiam” egyszerre fordítása a latin „beate”-nak és a „nate”-nak!

A magyar fordító megoldását különleges költői bravúrnak mondanám; tehetség és rutin együttesének rendkívüli, különlegesen szép megnyilvánulása.

10.7. A terjedelmes kutatástörténeti összefoglalóban áttekintettük a kevés híján egy évszad alatt felvetett különböző elgondolásokat, amelyek célja a *ualallal* szó értelmének tisztázása volt. Úgy gondolom, hogy immár a „helyes megoldás” ismeretében érdemes csoportosítani a korábbi javaslatokat.

– Az első csoportba sorolom a legmegalapozatlanabb ötleteket, melyekhez egyáltalán nem tartoznak a kutatók által feltételezett jelentést alátámasztó forrásadatok, és ezen túlmenően használatuk az adott helyen szemantikailag is problematikus: csak nehézkesen illeszthetők be a költemény gondolatmenetébe és kifejezőmódjába.

Ilyennek tartom Mészöly Gedeon és A. Molnár Ferenc elgondolásait, akik érvelésük során mindketten egy tudományosnak tűnő gondolatmenetet követnek, a „kizárásos módszer”-t, ez azonban tévútra vezet mindkettőjüket. Ebbe a csoportba sorolom Martinkó András 1984-ben publikált értelmezését is, aki a „de num ualallal / hul yg kynzassal” verssorpárt a ’de nem hogy cserébe így kínzassál’ érteleműnek gondolja. Az általuk feltételezett ’boldogság’ (Mészöly), ’élet’ (A. Molnár), illetve ’cserébe’) (Martinkó) jelentéssel rendelkező – vagy ezekhez akár át-tételesen kapcsolható értelmű – *valál* szó egyáltalán nem bukkan fel magyar nyelvű szövegben írásbeliségünk mintegy nyolc évszázada folyamán.

– Egy másik csoportba tartozik Négyesy László elgondolása, aki a *válík* igéből próbálta magyarázni a költemény szavát, ’válás, elválás’ esetleg ’elbúcsúzás’ jelentést feltételezve. Az elgondolás komoly nehézsége, hogy a versszak első sora így tartalmilag ellentmondana a második sornak.

– Egy harmadik csoportba sorolhatók azok az ötletek, amelyek a forrásszövegekből ismert *valál* szó különböző, a források alapján azonosítható jelentéseihez kapcsolódó javaslatokkal próbálkoznak.

– Ilyen Gragger Róberté, aki a *valál* szó hipotetikus ’bíró’ jelentéséből indult ki, és ennek alapján úgy értelmezi a „nem valállal” kifejezést, mint ’nem bíróval, nem ítélet alapján’.

– Ilyen Andrássyné Kövesi Magda elképzelése, aki szerint a *ualallal* jelentése: ’törvény szerint (való) ’a közösség törvénye szerinti’. Ez lett a TESz-ben és az EWUng-ban is a 2. sorszámú hipotetikus jelentés.

– Ilyen irányban tett tapogatózó lépéseket Martinkó András, értelmezési javaslata a „nem valállal” kifejezésre: ’de nem birtokba adva, prédául kiszolgáltatva’.

– Ilyen Nyíri Antal javaslata, aki szerint a *ualallal* jelentése ’jószággal, örökséggel’.

A fentiek közül jelentés és versformálás szempontjából Martinkó András javaslata nem nagyon, Nyíri Antalé nagyon nem illik a költeménybe.

Gragger hipotézisének nehézsége, hogy a szónak sem ’bíró’, sem ’ítélet’ jelentése nem volt. Andrássyné Kövesi Magda hipotézisének nehézsége, hogy a *valál* ’törvény’-t sohasem jelentett, csupán ’közösség vezető testületé’-t (legkorábbi adat: 1541), illetve ’közösség joghatóságá’-t (legkorábbi adat: 1559). A *valál* ismert jelentéseinek átvitt értelmű használatát feltételezve lehet e két kutató elgondolásait „esetleg szóba jöhető hipotézisek”-nek tartani.

– Egy negyedik csoportba teszem azok véleményét, akik a versszak által sugallt jelentést próbálják megfogalmazni, akár konkrét azonosítással, akár csak körülírással.

– – Ebbe a csoportba helyezem a Horváth János által 1923-ban megpendített nézetsorozatot, aki a szó lehetséges jelentéséről ezt írta: „talán úgy értendő a szöveg, hogy: nem való, nem illő, nem méltányos dolog, hogy [f]iam meghal. Vagy talán: valósággal, valójában, igazán.”

– – Ide sorolom Pais Dezső eljárását, aki ugyan nem feleltetett meg konkrét szót a *valál*-nak, mondhatnánk, elzárkózott a találgatástól; helyette pusztán a szemantikai összefüggés alapján próbálja meg értelmezni az egész verssort, s ehhez a „de ne volna” kifejezést használja. Ezt az értelmezést „fordítja le” a TESz az ÓMS-beli *valál* szó 1. sorszámú, hipotetikus jelentéseként a ’tény, való helyzet’ megfogalmazással, majd Pais Dezső fenti értelmezését az EWUng – nyilván a Benkőtől kapott nagyon pozitív értékelést¹⁰⁰ is figyelembe véve – alakította ki a 3. számú hipotetikus jelentést, a ’Dasein’-t, azaz ’létezés’-t.

– – S ugyanide tartozik Benkő Loránd azon nézete, mely szerint „a *ualallal* ’valósággal’ jelentése bele is férne a szövegbe, azzal a megszorítással, hogy itt a ’valóság’ a kedvezőtlen értelmű, a borzalmas, szörnyű, megmásíthatatlan stb. valóságot jelenti”. Ez a hipotézis lett az EWUng-beli 1. számú lehetséges jelentés.

És bár az általam javasolt értelmezés, a ’szenvedéssel’ jelentés egyértelműen különbözik Benkő javaslatától, értelmi és érzelmi tekintetben mégis az övéhez áll a legközelebb az összes korábbi elgondolással összehasonlítva.

10.8. Néhány gondolatot írnék arról, vajon mi lehetett az oka annak, hogy a *ualallal* szó ’szenvedéssel’ jelentése rejtve maradt a kutatók korábbi nemzedékei számára.

Bizonyosan több tényező összzejátszása okozta ezt.

Elsőként említendő tényezőnek azt tartom, hogy a költő a tökéletes rím kedvéért nem a két *l*-es *uallallal* szóalakot írta le, hanem a *ualallal*-t. Ezáltal szavunk homonimikus kollízióba került a sokféle jelentésben adatolt *valál* főnév eszközhatározó ragos alakjával, s ezzel téves irányba terelte számos kutató figyelmét. Ha soha nem létezett volna a *valál* szó a magyarban, akkor talán könnyebb lett volna a megoldás megtalálása.

Egy további tényezőnek tekintem, hogy a *vall* ige ’elszenved valamit’, ’szenved’ jelentése a 20. században már nem tartozott a gyakran alkalmazott, ismert, élő jelentései közé.

Utólag úgy tűnhet, hogy a megoldás valójában nem túl nehéz. Egy heurisztikus folyamat a részleteit illetően kevésbé rekonstruálható; de úgy vélem: annak megsejtése, hogy a *ualallal* betűsor kiegészítendő a megfelelő helyen egy addicionális *l* betűvel, ez tekinthető a megoldás kulcsának.

Talán nem lesz érdektelen ugyanezt a kérdést megvizsgálni a korábban megfajított *kyniuhhad* esetében is. A nehézséget nyilvánvalóan itt is több tényező okozta.

Elsőként említendő tényezőnek azt tartom, hogy a másoló szóköz nélkül, egymáshoz közel írta le a két szót. Ezzel téves irányba terelte a kutatók figyelmét, akik a betűsort egy szóként próbálták értelmezni; az *i* betűt alkalmasint az *n* palatizációs jelének tekintették.

Egy másik lényeges tényezőt jelent, hogy a *juhhad* szó töve meglehetősen nehezen azonosítható a ma használatos szavainkban, és ezért e szó ’megnyugszik’, ’nyugalomba kerül’ jelentése nem magától értetődő.

¹⁰⁰ Benkő 1980. 347.

Ebben az esetben úgy vélem: annak megsejtése, hogy a *kyniuhhad* betűsor kiegészítendő a megfelelő helyen egy szóközzel, ez tekinthető a megoldás kulcsának.

10.9. Eddig csupán helyenként esett szó esztétikai aspektusokról; fontosnak érzem azonban, hogy szóljak a versszak stílusáról és művészi kvalitásairól is.

Véleményem szerint ez a négy sor stilisztikailag, ritmikailag és zeneileg egyaránt mestermű.

Nemcsak a már említett *valállal – halállal* tökéletes rímet vagy a sorvégi szavak – jelesül *valnám / valállal / kinzassál / halállal* – magánhangzópárjainak, illetve magánhangzókörhármáinak kvartettjét dicsérhetem szép, dallamos együtthangzásuk okán: *á – á / a – á – a / a – á / a – á – a //*.

Érzésem szerint a négy verssor $2 + 2 / 2 + 3 / 2 + 3 / 2 + 3 //$ szótagszámai kiváló, dinamikus ritmikát adnak. Továbbá „hallgassuk meg” a verssorpárok sor eleji két vokálisának felcserélésével elért különleges hangzást:

– az első és második sorban: *Tuled ... / de num ...*, azaz *ű – e / e – ű* ;

– a harmadik és negyedik sorban: *hul yg ... / fyom ...*, azaz *o – í / í – o* .

És megemlítem, hogy a *vál-* ’elválni’ és a *val(l)-* ’szenvetni’ igék egymásutánisága még egy belső alliterációval is hozzájárul a versszak zeneiségéhez és művészi hatásához.

Összefoglalásképpen azt kell mondanom, hogy ebben a négy soros, mindössze tíz szó-ból álló versszakban a költői eszközök egész tárházát találjuk meg: rímet, ritmikát, alliterációt, a gondolatok átfűzését, vokális-konzonanciát, zenei motívum tükrözését. Ennek alapján egy kivételes tudású költő személyisége dereng fel a távoli múltból, a szinte alig olvasható folyóírással, apró betűkkel lejegyzett elhalványuló sorok mögött.

Ennek fényében okkal várható el, hogy az Ómagyar Mária-siralom tizenkét versszakának mindegyikét úgy tudjuk majd rekonstruálni és megérteni, hogy e kis szövegegységek világos mondanivalójú, hajlékony gondolatfolyamú, az érzelmet pontosan kifejező, művészi megfogalmazású költői alkotásokként álljanak előttünk.

10.10. Mondandóm végéhez közeledve *megvallom*, hogy a *valállal* szó körüli vizsgálódásaim során előbukkant két nyelvtörténeti problémakör, amelyek izgalmas kérdésekhez és meglepő válaszokhoz vezettek el.

Az egyik az Ómagyar Mária-siralométól határozottan különböző jelentésű – és bár szórványosan, de a 15. századtól a 19. századig időről időre jelentkező, változatos értelmű – *valál* főnevek jelentésfejlődésének és etimológiájának (etimológiáinak!) a vizsgálata, a másik pedig hasonló kérdések tisztázása a *vall* igének – jelentéseit tekintve ugyancsak igen népes családja – esetében.

Maradt tehát még elmondani valóm *valálokról* és a *vall-ról*.

Hosszúra nyúlt elemzésünk végén itt veszünk búcsút az Ómagyar Mária-siralom e rövid versszakától. Remélem, hogy érveim az elfogulatlan szemléletű és nyitott gondolkodású olvasók számára meggyőzőeknek bizonyulnak.

1923 elején, az Ómagyar Mária-siralom első ismertetése során Horváth János irodalomtörténész az alábbi jövőbe látó megállapítást tette: „Az Árpád-kori Mária-siralomvers sokáig fogja még foglalkoztatni a tudományt, hiszen a már jó 150 éve ismeretes Halotti beszéd irodalma

sincs még lezárva. Ily lelet, ha egyszer belekerült a tudományos és irodalmi élet eleven forgalmába, soha többé ki nem eshet onnan.”

Horváth Jánosnak volt egy másfajta jóslata is ugyanitt, pár sorral feljebb. Ugyanis az ismert jelentésű *valáloktól* határozottan különbözőnek érzett, ismeretlen, rejtélyes jelentésű *valállal* szó értelmét illetően könnyedén azt jósolta: „majd kiderítik a nyelvészek”.

Nos, úgy érzem, hogy ennek a feltétlenül jogos reménynek-elvárásnak, – bár talán előre nem sejtett késedelemmel –, de azért még az egy évszázados időkereten belül sikerült eleget tennünk.

What is the Meaning of the Word *ualallal* as it Appears in the Old Hungarian Lament of the Virgin Mary?

Keywords: earliest Hungarian text records, Old Hungarian Lament of the Virgin Mary, words of unidentified meaning, noun valál, verb vall.

The Lament of the Virgin Mary, written in Old Hungarian, is one of the earliest dated Hungarian texts on record. It was likely composed between 1200–1225; (see Holler, László: “Chronology of the Earliest Hungarian Text Records and the Explanation of the Expression *kyniuhhad* Occurring in the Old Hungarian Lament of the Virgin Mary.” Erdélyi Múzeum 77. (2015) 117–134.)

The meaning of some words in the poem are disputed even today. One of these is the word *ualallal*, found in the 10th verse; pronounced [*valállal*]. The author concludes that, contrary to former explanations, the meaning of the word is ‘with suffering’. The author supports this postulation with citations from several excerpts from 15th–16th century texts in which the verb *vall* clearly has the meaning ‘to suffer’. He further argues that, regarding the Lament, this meaning semantically fits into the text perfectly. The correct spelling of the word would have been “*uallallal*”, but in order to achieve a perfect rhyme with the word “*halállal*” the poet used the special form “*ualallal*” having only one *l* after the *ua*- letters.

This article further discusses other problems related to the 10th verse of The Lament of the Virgin Mary and extrapolates on the verse’s meaning as well.